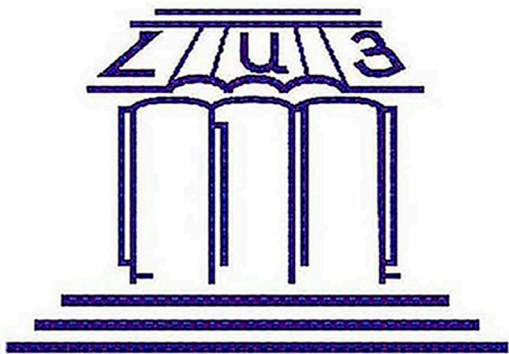

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ս. ՅԱՐՈՂ

ԱՆՍՏԱԿԱՆ
ԿԱՏԵԽՆԻԶԻԱԸ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1931 թ.

215
2-28

23 SEP 2009

ՕՐԻՆՏ

215
2-28

Ս. ՉԱՐՈՎ

ԱՆՍՏԱՏՎԱԾԻ
— — — — —
ԿԱՏԵԽՆԻԶԻՍԸ

17993

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1931 թ.

ՕՐԻՆՏ

ՊԵՏՏՐԱՏԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՀՐԱՏ. 1494
ԳՐԱՌ. 6092 (Բ)
ՏԻՐԱԺ 4000 ՊԱՏՎԵՐ 142

ԱՆԱՍՏՎԱԾԻ ԿԱՏԵՆԻԶԻՍԸ

Կաղմեց Ս. ԶԱՐՈՎ,

Խմբագրութեամբ ակադեմիկոս Դ. ՏՐԵՏՅԱԿՈՎԻ և
Վ. ՅԵԼԻՆԻ

Բարեփախված չորրորդ հրատարակութեան
Գործնական ձեռնարկ բանվորական, կարմիր-բա-
նակային և գյուղական ակումբների հակակրօնական
խմբակների համար:

Հառաջաբան 4-րդ հրատարակութեան համար.
Այս հրատարակութեան մեջ՝ նախորդ հրատարա-
կութեան նման, պահպանված է հարցերի նույն թիվը
և տպագրվում է խմբագրական աննշան փոփոխու-
թյուններով:

1930 թ. հունվար

Ս. ԶԱՐՈՎ,

Հառաջաբան 2-րդ հրատարակութեան համար.
Այս հրատարակութեան մեջ մենք փոփոխություն-
ներ արինք № № 31 և 90 հարցերի պատասխանների
մեջ. բացի դրանից՝ ավելացրինք դարձյալ 9 նոր հարց:
Ս. ԶԱՐՈՎ

I. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԿՐՈՆԸ

ՀԱՐՑ 1. Ի՞նչն է ավելի առաջ յեղել՝ լո՞ւյսը, թե՞ արևը:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ 1. Ըստ աստվածաշնչի՝ ստեղծագործության առաջին ուրը աստված ստեղծեց լույսը և միայն չորրորդ ուրը՝ յերկնային լուսատուները: Այժմ ամեն մի դպրոցական գիտե, Վոր մենք լույսը ստանում ենք արևից: Աստվածաշնչի խառնաշփոթությունն առաջ է յեկել այն պատճառով, Վոր աստվածաշունչը կազմելու ժամանակ չգիտեյին, թե ինչ կապ կա ցերեկների և գիշերների հաջորդականության և յերկրի իր առանցքի շուրջը արևի հանդեպ պտտվելու միջև:

Հ. 2. Յերկիրն ինչպե՞ս կարող էր բաժանվել ջրից և Վո՞րտեղից է առաջ յեկել ջուրը:

Պ. 2. Զուրն իր հեղուկ վիճակում՝ շնորհիվ հեղուկների հատկության, հոսել է յերկրի մակերևույթով ծանրության ազդեցության տակ, բնականաբար, բռնել է ավելի ստորին տեղերը, հովիտները—այսպես է բաժանվել ջուրը ցամաքից: Յերկրի ամբողջ պատմության ընթացքում յերկրի կեղևը տեղ—տեղ հավաքվել, ծալքեր է կազմել, տեղ—տեղ առաջ են յեկել նոր փոսեր ու այդ կապակցությամբ՝ ցամաքի և ծովի գերքը շատ անգամ փոխվել է: Այդպիսով, աշխարհի ամենաբարձր լեռներից մեկը—Ալպերը—առաջ ծովի հատակ է յեղել: («Բեղրոժնիկ» լրագիրը):

Հ. 3. Զուրն ինչպե՞ս կարող եր գոյանալ, յերբ մի ժամանակ յերկիրը հալած դրության մեջ եր:

Պ. 3. Զուրը՝ մյուս իրերի նման, յերեք դրություն ունի՝ կարծր (սառույց), հեղուկ և դադանման (շողի): Յ. 100° ջերմությամբ՝ ջուրը յեռում է, այսինքն՝ դադանման դրության է վերածվում: Ակներև է, վոր յերբ յերկիրը հալված դրության մեջ եր, ջուրն ել շողիի դրության մեջ եր:

Զուրը բարդ մարմին է, կազմված է յերկու գաղից՝ ջրածնից և թթվածնից: Բարձր ջերմության մեջ ջրածինն ու թթվածինը պայթյունով միանում են ու դառնում ջուր: Կասկածից վեր է, վոր առաջին անգամ յերկրի վրա ջուրն առաջ է յեկել այդ գաղերից (Բ. Լ.):

Հ. 4. Մարդիկ վո՞րտեղից իմացան, վոր յերկիրը հալված վիճակի մեջ է յեղել, յերբ այն ժամանակները դեռ մարդ ել չկար:

Պ. 4. Այն յենթադրության համար՝ թե յերկիրը բազմամիլիոն տարիներից առաջ հրահեղուկ դրության մեջ է յեղել, հիմք են ծառայում յերկու հանգամանք. նախ՝ գիտնականներն ապացուցեցին, վոր շատ աստղեր և մոլորակներ այժմ իսկ այդպիսի դրության մեջ են գտնվում. յերկրորդ՝ յերկրի ներսը մինչև այժմ ել դեռ չի սառել և հալված դրություն ունի: Դրա մասին վկայում են հրաբխային լեռների ժայթքումները, ջերմուկները, հանքային տաք ջրերը, հանքահորերի բարձր ջերմությունը և սրա աստիճանի բարձրացումը համաչափ այն խորության, վոր մարդը կտրում էր նրա է դեպի յերկրի ներսը (Բ. Լ.):

Հ. 5. Քանի՞ տարի յե, ինչ գոյություն ունի յերկիրը:

Պ. 5. Ներկայումս յերկրի հասակը վորոշելու գաղափարն յեղանակներ կան: Այդպիսի յեղանակներից մեկն այն է, վոր վորոշում են քարի շերտերի հասակը, վորոնցից յերկրի կեղևն է կազմված: Ջրից նրստած քարաշերտերը յերկրի վրա պատահում են ամեն տեղ և մեկը մյուսի վրա յեն ընկած: Այդ բոլոր շերտերի հաստությունը մոտավորապես քառասուն վերսակամ մեկ միլիոն վերշուկ է կազմում: Իսկ մեկ վերշուկ հաստություն ունեցող շերտը ջրից նստում է մի քանի հարյուր տարվա ընթացքում: Հետևաբար, բոլոր շերտերը ջրից նստել են անմիապես մի քանի միլիոն տարվա ընթացքում: Աստղագետ Հերման Կլայնի հաշվով՝ յերկրի կարծր կեղևի կազմության ժամանակից մոտավորապես 2,000 միլիոն տարի յե անցել: Գիտնականներից վոմանք այդ թիվը մեծացնելով՝ 4,000 միլիոն տարվա յեն հասցնում: Ինչ են նշանակում այդ թվերը յոթից մի քիչ ավելի հազար տարիների համեմատությամբ, վորոնք՝ աստվածաչնչի վկայության համաձայն, բաժանում են մեղ աշխարհի ստեղծագործությունից:

Հ. 6. Ինչպե՞ս է գոյացել կյանքը յերկրի վրա:

Պ. 6. Ժամանակակից գիտությունը հակամետ է հոգուտ այն կարծիքի, թե կյանքը գոյացել է միզնից միլիոնավոր տարիներ առաջ նախնական ովկիանում թանձրամած, դոնդող զանգվածի կույտերի ձևով, վորոնք ստացվել են զանազան քիմիական նյութերի բարդ միավորումից—անկենդան ընությունից: Պարզագույններից ծագել են ադիբախորշվորները, նրանց հաջորդել են ճիճուները, ամփիի ուշ՝ ձկները, ել ամփիի ուշ՝ յեր-

կակենցաղները, ապա՝ սպանները, թուշուները և՛ վերջապես կաթնասունները: Վերջինների բարձրագույն ներկայացուցիչը մեր ժամանակ հանդիսանում է մարդը:

Հ. 7. Մյուս մոլորակներն վրա չի կյանք կա:

Պ. 7. Այդ հարցին վերաբերյալ ճշգրիտ տվյալներ չունենք. մենք կարող ենք միայն յենթադրել, թե այն մոլորակների վրա՝ վորտեղ ջուր, սպ, համապատասխան կլիմայական պայմաններ կան, կյանքը հնարավոր է, բայց թե իսկապես կյանք կա՞, թե վո՛չ, ասելով ճշտապես հայտնի չէ:

Հ. 8. Ինչի՞ց է առաջ յեկել մեր արեգակնային համակարգությունը:

Պ. 8. Սկզբում, չափ հարյուրավոր միլիոն տարիներ առաջ, արեւը մի հսկայական շիկացած դադանման զանգված էր ներկայացնում իրենից, վորն անընդհատ պտտվում էր իր առանցքի շուրջը: Երկացած զանգվածի պտույտի ժամանակ նրա ջերմության մի մասը անցնում էր տիեզերական տարածութայնը, իսկ ինքն՝ այդ զանգվածը սառչում էր: Մարմինը սառչելիս՝ սեղմվում է. ուստի և շիկացած միզածության ծավալը պետք է վոր հետզհետե փոքրանար, գադանման դունդը պետք է սեղմվեր: Այդ դեպքում, կենտրոնախույս ույժի հետևանքով, այսինքն՝ այն ույժի, վորը ձգտում է վանել մարմինն ու նրա մասնիկները շարժման կենտրոնից, առաջ է գալիս միզածության անջատում, նրանից ողակ է բաժանվում: Իր կազմի այլասեռության հետևանքով՝ ողակի նյութը մասերի յեր բաժանվում, վորոնք տիեզերական ձգողական ուժերի

չնորհիվ միասին կուչ ելին գալիս և դունդ կազմում: Դադանման միզածության առաջին ողակի անջատումին հաջորդում են յերկրորդը, յերրորդը և այլն: Յերրկրերը սառչում ելին, նրանք դառնում ելին մոլորակներ: Յուրաքանչյուր ողակ շարունակում էր պտտվել սկզբնական գադանման դանգվածի հետ միասին. պտտվելիս՝ նա իրենից իր սեփական ուլակներն էր արձակում, այդպես են պոռ յեկել մոլորակների արբանյակները, որինակի համար՝ յուսինք: Մոլորակներից վոմանք, ինչպես՝ Սատուրնը, նույնիսկ ողակն ել են պահել:

Հ. 9. Նյութը վորտեղից է ստացվել:

Պ. 9. Մարդն րնակացել է այն մաքին, թե յերր մի իր դոյություն ունի, ապա ուրեմն մեկն ու մեկը նրան ստեղծել է: Յերբ կան իրեր, վորոնց մարդիկ են ստեղծել, յերբ ամեն մի իր՝ իր ստեղծողը, իր վարպետն ունի, ապա ուրեմն՝ ակներև է, վոր բոլոր իրերի ամբողջությունն ել, այսինքն՝ աշխարհը, պետք է վոր իր ստեղծողն ունենա: Այդպիսով, մարդը պատկերացնում է իրեն տիեզերքը, վորպես մի «ձեռագործ», վորպես մի առանձին վարպետի աշխատանքի արտադրանք: Այդպիսի դատողությունը—վոր նշանակում է տիեզերքը մարդկային արշինով չափել—անհեղեղ և պարզամիտ նկրտումն է, պրետենդիա:

Խորապես սխալ է նույնիսկ մտածելն անգամ նյութի (բնություն) ստեղծագործության մասին:

Նյութն անվոչնչանալի յէ: Կարելի յէ մետաղը դադ դարձնել, կարելի յէ գադերը հեղուկ դարձնել, կարելի յէ ամեն կերպ փոփոխել նյութը: Սակայն մի բան չի կարելի անել՝ չի կարելի նյութը վոչնչություն

դարձնել. նմանապես, վոչինչ չունենալով, չի կարելի այդ «վոչինչից» ինչ ստեղծել. չի կարելի «վոչինչը» նյութ դարձնել (Բ. Լ.): Դեռ մի հին-հունական իմաստուն՝ Դեմոկրիտն է ասել, թե վոչինչից վոչ մի բան չի ստեղծվի: Այս ի՞նչ է նշանակում: Այս նշանակում է, թե չի կարելի աշխարհ ստեղծել աստծու ցանկությամբ: Նյութը (բնությունը) հավիտենապես գոյություն ունի: Նյութը փոփոխության է յենթարկվում, սակայն չի վոչնչանում և «վոչինչից» չի ծագում:

Հ. 10. Յեթե մարդը կապիկից է առաջ յեկել, ապա ուրեմն ինչո՞ւ այժմ կապիկը մարդու չի վերադարձվում:

Պ. 10. Կենդանիների նոր տեսակների կազմության և մեկ տեսակի մյուսին վերափոխելու պրոցեսն այնքան դանդաղ է կատարվում, վոր դրա համար անհրաժեշտ ժամանակը պետք է տասնյակ և հարյուրավոր միլիոն տարիներով հաշվել: Իհարկե, թե՛ մարդը, թե՛ կենդանիները և թե՛ բույսերն անընդհատ փոխվում են և այդ փոփոխումներով հանդես են գալիս նոր տեսակներ, սակայն մենք չենք կարող այդ փոփոխություններն անմիջապես նկատել, վորովհետև վոչ միայն մեր կյանքը, այլև մարդկության գոյության ամբողջ ժամանակն իսկ չափազանց կարճ է դրա համար: Գոյության տարբեր պայմանների հետևանքով՝ մարդու նախահայրերի մեջ զարգացումն ընթացել է յերկու ուղղությամբ, այն է՝ ձևերից վոմանք կապել են դարձել, մյուսները մարդ: Գիտությունն ամենևին չի պնդում, թե մարդը ծագել է ներկայումս ապրող կապիկից: Գիտությունը հաստատում է, թե մարդն ու կապիկը առաջ են յեկել մի ընդհանուր նախածնողից: Այդ կեն-

դանական-նախածնողից ծագումն են առել արդի մարդիկ և արդի կապիկները, վորովհետև զարգացումն ընթացել է տարբեր ուղիներով՝ մի ճյուղը մարդու գոյացմանն է տարել, մյուսը՝ արդի մարդակերպ կապիկների գոյացման (Բ. Լ.):

Հ. 11. Ինչպե՞ս են առաջ յեկել զանազան լեզուներն ու ցեղերը:

Պ. 11. Մարդու լեզուն հանկարծ չի հայտնվել, այլ աստիճանաբար է մշակվել: Սկզբում բառերը հընչյունների պրիմիտիվ, կոպիտ գուգորդություններ են յեղել, վորոնք նշանակել են այս կամ այն առարկան կամ գործողությունը: Յեվ վորովհետև շատ ժողովուրդներ հազարամյակների ընթացքում իրար հետ հարաբերություն չեն ունեցել, ուստի միանգամայն հասկանալի չէ, վոր այդպիսի ժողովուրդների մեջ պետք է մշակվելին բոլորովին տարբեր լեզուներ (Բեդ-բոժնիկ լրագիր):

Ներկայումս գիտությունը՝ ի դեմս գիտնականների մեծամասնության, ընդունում է, վոր թեպետև տարբերություններ կան մարդկային ցեղերի միջև, բայց այդ տարբերությունները՝ նրանց միջև յեղած նմանությունների համեմատությամբ, աննշան են և այդ հանգամանքն իրավունք է տալիս մեզ պնդելու, վոր բոլոր մարդիկ ծագել են մի ընդհանուր նախածնողից: Իսկ մարդկային ամեն մի ցեղի տարբեր հատկանիշներն ել բացատրվում են նրանով, վոր մի ընդհանուր նախածնող ունեցող մարդիկ յերկրագնդի զանազան յերկրներում են բնակություն հաստատել, չորտեղ նրանք ապրել են ու չարունակում են ապրել կլի-

մայի, սենյի և այլ բույսերին տարբեր պայմաններում:

Հ. 12. Մարդը հոգի ունի՞ արդյոք:

Պ. 12. Ըստ կրոնի՝ մարդը կազմված է հոգուց և մարմնից, մարմինը մահկանացու յե, հոգին՝ անմահ: Մարդը կարող է ապրել, ուտել, շարժվել, մտածել հոգու շնորհիվ, վորը նրա մարմնի մեջն է գտնվում: Յերբ հոգին բաժանվում է մարմնից, մարդը մեռնում է: Մարմինն առանց հոգու ապրել չի կարող, նա քայքայվում է, իսկ հոգին՝ սկսում է նոր, հավիտենական կյանքով ապրել դրախտում կամ դժոգքում, նայելով, թե ինչպես է անցել մարդու յերկրավոր կյանքը:

Գիտությունը ցույց է տվել, թե մարմնից անջատվու՞մի հոգի չկա: Հնումը հոգին ասելով մարդիկ հասկանում էին սկզբունքը, վոր ղեկավարում է կենդանի մարդուն: Այժմ մենք գիտենք, վոր մարդն իր բոլոր ընդունակություններով պարտական է վոր թե հոգուն, այլ ուղեղին: Յեթե ուղեղի վորեւե մասը վնասենք, մարդու ընդունակություններից մեկնումեկը՝ կպակասի: Որինակ՝ յեթե վնասենք՝ ախպես կոչված, տեսողության «կենտրոնը», ախինքն ուղեղի այն մասը, վորը տեսնելու հնարավորություն է տալիս, այդ դեպքում մարդը կորցնում է այդ ընդունակությունը, թեև նրա աչքերը վնասված չեն: Ախպես վոր հոգին չէ՞, վոր կառավարում է մարդու այս կամ այն ընդունակությունները, այլ՝ ուղեղը: Մեռնում է մարդը և նրա հետ միասին վորչնչանում են նրա բոլոր «հոգեկան» ունակությունները: Անմահ հոգին տգետ մարդու անիմաստ, մտացածին բան է: (Փլյորով. «Ի՞նչից է հոգին»):

Հ. 13. Ի՞նչ է հոգեհարցուկը՝ սպիրիտիզմը:

Պ. 13. Սպիրիտիզմը հիմնված է հոգու անմահության և անդրգերեզմանական արքայության հավատի վրա: Ըստ սպիրիտիզմի ուսմունքի՝ մարդկանցից վորմանք, առանձնապես շնորհալիներին (մեդիումներին) աջողում է «այն աշխարհից» կանչել մեռած մարդկանց հոգիներին:

Գիտությունը ապացուցել է, թե վոր մի հոգի չկա: Սպիրիտիզմը կամ մեռած հոգիներին դուրս կանչելը, նրանց հետ զրուցելը և նման անհեղեղությունը կրոնական շլմեցումի մի ալլաղան տեսակն է հանդիսանում: Նրա պահպանությամբը շահագրգռված է բուրժուական մեռնող դասակարգը, վոր անդրգերեզմանական աշխարհի կարիքն է զգում, վորպեսպի մոռանա իր յերկրավոր տիրապետության անխուսափելի վախճանը:

Հ. 14. Ինչո՞ւ յերբեմն բժշկություններ են լինում արբերի պատկերների առաջ կամ վանական աղբյուրների մոտ:

Պ. 14. Ներկայումս վորոչ հիվանդություններ (առավելապես ջղային հիվանդություններ) բժշկվում են բժշկի ներշնչումով: Ժամանակակից բժշկությունը ներշնչման համար ոգտվում է հիպնոսական դրությունից, ախինքն արհեստական քնաբերությամբ, վորի մեջ ներշնչելությունը չափազանց բարձրանում է: Ախպես, պրոֆեսոր Բերնհեյմին՝ վորի տրամադրության տակ միայն մի քանի րոպե կար զնացը մեկնելուց առաջ, աջողվել է հիպնոսել իրեն դիմող մի հիվանդ գեղջկուհու և բժշկել նրան ներշնչումով ձեռների իտ-

րոպի ժամանակ ամպերի մեջ շատ ելեկտրականութիւն
ե կուտակւում: Յեւ ալդտեղ ել առաջ ե գալիս այն, ինչ-
վոր ելեկտրականութեամբ լցված գնդակներն իրար
մոտեցնելիս: Յեւ վորովհետեւ ամպերի մեջ հսկայական
քանակութեամբ ելեկտրականութիւն կա, ուստի ճայ-
թիւնի փոխարեն վորոտմունք ե լսվում, իսկ կայծի
փոխարեն կայծակն ե ակոսում թուխպերը, ընդ սիմին՝
կայծակի փայլակն ավելի վաղ ե տեսնվում, իսկ վո-
րոտն ավելի ուշ ե լսվում, վորովհետեւ լույսի արա-
գութիւնն ավելի մեծ ե, քան ճայնի արագութիւնը:
Այսպիսով, Յեղիա մարգարեյի մասին յեղած առասպե-
լը, թե նա ե առաջ բերում վորոտն ու կայծակը, տգի-
տութեան արդիւնք ե:

Հ. 20. Ինչի՞ց ե առաջ գալիս յերկրաշարժը:

Պ. 20. Յեկեղեցական ուսմունքի համաձայն՝ յերկ-
րաշարժները աստծու նշանահրաշներն են, աստվածա-
յին պատահա՞մ մարդկանց մեղքերի համար: Տարո-
րինակ ե միայն այն, վոր այդ պատուհասն աստված
իրագործում ե միայն յերկրի վորոշ մասերի վրա:
Յերկրաշարժները տեղի յեն ունենում համեմատաբար
յերկրադնդի փոքր մասի վրա՝ վորպէս գագերի պայ-
թիւնի հետեանք, վորոնց հաղթահարել չեն կարողա-
նում նրանց վրա ընկած յերկրային շերտերը: Իսկ աստ-
վածային պատուհասը տերտերները հնարել են նրա
համար, վորպեսզի ժողովրդին հնազանդութեան ե
մշտական յերկյուղի մեջ պահեն գոյութիւն չունեցող
աստծու հանդեպ:

Հ. 21. Աշխարհն սկիզբ ունեցե՞լ ե արդիոք ե վերջ
կունե՞նա:

Պ. 21. Տիեզերքի մեջ անհամար քանակութեամբ
աշխարհներ կան, յեթե միայն աշխարհ խոսքը հասկա-
նանք արեգակնային համակարգութեան իմաստով
(արեւ, յերկիր, մոլորակներ): Այդպիսի աշխարհների
սկզբի ե վախճանի մասին մենք կարող ենք խոսել,
վորովհետեւ գիտութիւնն ստուգել ե, վոր մեր արե-
գակնային համակարգութիւնը ծագել ե բնագիտութե-
ան արդ տարիներէից առաջ շիկացած դաղից, վոր հալի-
տեսապէս գոյութիւն ուներ տիեզերքում: Յեթե մեր
արեգակնային համակարգութիւնը սկիզբ ե ունեցել,
ապա ուրեմն սպասելի յե ե նրա վախճանը: Այդ վախ-
ճանը կարող ե տեղի ունենալ զանազան յեղանակներով:
Սակայն, այդպիսի աշխարհի կործանումը ժամանակա-
վոր կլինի: Կանցնեն միլիարդավոր տարիներ ե կործան-
ված աշխարհից կծագի նորը:

Տիեզերքումը շրջելով՝ աշխարհները կարող են ի-
րենց ճանապարհին հանդիպել ուրիշ աշխարհների: Այդ
ժամանակ յերկու արեգակները իրար կձգեն, մինչեւ վոր
բախվեն իրար այդ կատաղի պտույտի մեջ: Այդպէս են
անընդհատ առաջ գալիս տիեզերքի մեջ համաշխարհա-
յին սասանումները: Այդպէս ե աշխարհի կործանումը:
Այդ խորտակված աշխարհները նորից միգածութիւն-
ներ են դառնում ե այդպէս ե ընթանում նյութի հալի-
տեսական շրջապտույտը՝ միգածութիւնից դեպի արե-
գակ, ե արեգակից՝ դեպի միգածութիւն: Այդպիսով՝
ճիշտն ասած, աշխարհը վոչ սկիզբ ունի ե վոչ վախճան,
այլ նա հալիտեսապէս, անվերջ փոփոխվում ե (Բ. Լ.):

Հ. 22. Ի՞նչ ե ավետարանական առաւելելը աշխարհի
վախճանի ե ահեղ դատաւարութեան

Պ. 22. Աշխարհի վախճանի և ահեղ դատաստանի մասին յեղած ավետարանական ուսմունքի արմատները թաղված են զանազան հին ժողովուրդների կրոնների մեջ, վորոնք վախենալով իրենց իսկ հնարած աստուծուց, սպասում էին թե «աշխարհի վախճանին» նա պետք է դատի մարդկանց, նրանց պործաճած բոլոր «մեղքերի» համար: «Աշխարհի վախճանով» և «ահեղ դատաստանի» մասին յեղած տոասպիլը Հայրապանյան ձեռնառն թվաց զանազան յեկեղեցիների սպասավորներին, վորովհետեւ մի իրոնավոր հավատացյալների յերկյուղի և հնազանդության մեջ և պահում տիրող դասակարգի հանդեպ: Այն աշխարհում նրան են դատելու, ով իր կենդանության ժամանակ չէր յենթարկվում իշխանություն ունեցողներին, ով ըմբոստանում էր, մասնակցում էր հեղափոխություններին, պործագուրներին և այլն:

Հ. 23. Մեռելներից հարություն առնելը հնարավոր է արդյոք:

Պ. 23. Մարդու մահվան ժամանակ նրա կենդանի նյութը քայքայվում է մանրեաների ազդեցության տակ և վեր է ածվում մի շարք ավելի պարզ նյութերի: Այդպիսով, կենդանի մատերիան (նյութը), վորպես այդպիսին, գոյությունից դադարում է, նա վեր է ածվում մի այլ տեսակի մատերիայի, վոր նոր հատկություններ է ստանում, վորոնք բնորոշ են այդ նոր տեսակի մատերիային: Նյարդային հյուսվածքի քայքայման ժամանակ մահվանից հետո ինքնըստինքյան վոչընչանում են նաև այն հատկությունները, վորոնք հասկանալի են ելին նրա համար, այսինքն՝ վոչնչանում

են այն հատկությունները, վորոնք կոչվում են հոգեկան հատկություններ: Մահվանից հետո մարդը՝ վորպես անձնավորություն, վոչնչանում է, այն նյութը՝ վորից նա կառուցված էր, չի կորչում, այլ միայն որիչ ձև և ընդունում, ուրիշ հատկություններով, այդ նյութը մտնում է բնության ընդհանուր շրջապտույտի մեջ և նրանից կառուցվում են թե կենդանի և թե անկենդան մարմիններ:

Հ. 24. Ինչո՞ւ հուշակավոր գիտնականներից վորմանք հայտատում են աստծուն:

Պ. 24. Մարդկանց կրոնականությունը այնքան կախումն չունի նրանց լուսամտությունից, նրանց կրթությունից, մտավոր զարգացումից, վորքան նրանից՝ թե ի՞նչ դասակարգի յեն պատկանում նրանք: Յեւ յեթե մի մարդ պատկանում է շահագործողների դասակարգին, յեթե նա իր գոյության բոլոր պայմաններով կապված է այդ դասակարգի հետ, նա իր մոր կաթի հետն է ծծում այն գիտակցությունը, թե անհնարին է վորեւի կուտուրա առանց կրոնի: Ինչո՞ւ այդ այդպես է: Վորովհետեւ այն կուտուրան, վորի բարիքներից նա սովորել է ոգտվել, շահագործության վրա յե կառուցված, իսկ ինքը շահագործությունը դժվար թե հնարավոր լինեւր, յեթե կրոնը հաշտարարի և համաձայնեցնողի դեր չվերցնեւր իր վրա դասակարգերի պայքարի մեջ, յեթե նա իրեն համար կոչում չընդունեւր շահագործվողներին ապացուցել, թե անհրաժեշտ է վոր նրանք կամովին տանեն բոլոր այն նշավակություններն ու ճնշումները, վորոնց յեթարկում են նրանց շահագործողները: («Բեդբոժնիկ» լրագիրը): Հասականալի յե, վոր այն գիտ-

նականները, վորոնք սերտ կերպով կապված են բուր-
ժուական հասարակության հետ, յերբեմն պահպա-
նում են իրենց կրոնականութունը (նմբ.) :

Հ. 25. Կրոնն ու գիտութիւնը համատեղելի՞ յեն
արդյոք :

Պ. 25. Կրոնը ժխտում է մարդկային փորձը, չվըս-
տահանալով մարդկային զգացմունքներին, յենթադրե-
լով, վոր մարդկանց զգացմունքները կարող են խաբել
նրանց : Իսկ ինչ վերաբերում է գիտութիւնը, նա վո-
չնչի կուրորեն չի վստահում և ամեն ինչ փորձով ստու-
գում է : Այստեղից յերեւում է, թե հավատն ու գի-
տութիւնը չեն կարող համատեղելի լինել : («Բեզբոժ-
նիկ» լրագիր) :

II. ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀՍՎԱՏԱԼԻՔՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Հ. 26. Ի՞նչ է կրոնը :

Պ. 26. Ամեն մի կրոն հիմնվում է գերբնական ույ-
ժերի (վոգդինների, աստվածների, աստանանների և այլն)
հավատքի և յերկրպագութեան վրա : Կրոնի եյական մո-
մենտը հանդիսանում է կախման գիտակցութիւնը, յեր-
կյուղը, հնազանդութիւնը իր առածուն (կամ աստ-
վածներին) : Հավատացյալի մեջ միանում է իր տկա-
րութիւնը, կախման զգացմունքը գերյերկրային բարձ-
րագույն ուժից այն հույսերի հետ, թե աստված նրան
չի թողնի, կողնի, յեթե հավատացյալ հնազանդ լինի
աստծուն (կամ աստվածներին) և կանի այն, ինչ վոր
հավատացյալին ցանկալի յե (Լուկաճևակի) :

Հ. 27. Յեղե՞լ է արդյոք մի ժամանակ, յերբ մար-
դը դեռ չի ունեցել վոչ մի կրոնական պատկերացում :

Պ. 27. Մարդու հին նախահայրերը, վորոնք հապիվ
բաժանված են յեղել կենդանական աշխարհից, աստծու
հավատը չեն ունեցել : Վարելով դրեթե անասնական գո-
յություն, մարդիկ մտածում էյին միայն ամենամերձա-
վոր առարկաների մասին : Ուստի և իրենց յերկրային
գոյութեան առաջին ժամանակներում մարդիկ վոչ մի
հավատալիք չեն ունեցել :

Հ. 28. Ինչպե՞ս ե ծագել հոգու հավատը :

Պ. 28. Նախնական մարդը տարբերութիւն չեր
տեսնում մարդու մահվան և ժամանակավոր ուշա-
թափ դրութեան, մեռածի և հիվանդի միջև : Միայն
աշխատանքային փորձի ածմանը զուգընթաց մարդն
սկսում է պատճառական կապ գտնել իրեն չըջապա-
տող յերեւութների մեջ : Նա սկսում է զանազանել
իրական նյութական աշխարհը ֆանտաստիկականից,
անիրականից : Մարդը հնարում է և ոգտվում աշխա-
տանքի գործիքներից : Նա տեսնում է, վոր՝ որինակ,
ձեռք առած փայտը ըստ ցանկութեան շարժման մեջ է
դըվում : Սակայն, հենց վոր ձեռքը հետ է քաշում գոր-
ծիքից, նա անշարժ ընկնում է : Վայրենու մեջ այն միտ-
քըն է ծագում, թե մարդու մեջն ել ասլըրում է մի ինչ
վոր առանձին, խորհրդավոր եյակ, վորը մարմինը շար-
ժողութեան մեջ է դնում և կառավարում է նրան, ինչ-
պես վոր մարդը աշխատանքի գործիքն է կառավա-
րում : Այդ եյակին նա հոգի անունը տվեց, վորը կա-
րող է ժամանակավորապես կամ յերկար ժամանակ,
ընդմիջտ թողնել իր մարմնական պատյանը—մարմինը :
Յերազատեցութիւնները, վորոնց ժամանակ հոգին հե-
ռանում և դարձնելու ժամանակ նորից վերգառնում է

մարդու մարմնի մեջ, ե՛լ ավելի համոզում են նրան, թե հնարավոր է, վոր մարմնից անջատ «հոգի» գոյություն ունենա: Յերբ «հոգին» «ընդմիջտ» է հեռանում, ուրեմն մարդը մեռավ:

Հ. 29. Ինչպե՞ս է ծագել ննջեցյալների պաշտամունքը:

Պ. 29. Մարմինը թողած հոգուն՝ վայրենին սկսեց անվանել վոգի: Նրա կարծիքով, վոգին նույնպես ուտելիքի և խմելիքի կարիք է զգում, նա նույնպես կարող է քաղց զգալ, բարկանալ, զայրանալ, գեթադղություն պատճառել և՛ ընդհակառակը, գոհ լինել, ողնություն ցույց տալ, աջակցել, բարերար հանդիսանալ: Բարյացակամ են համարվում միայն ամենամոտ ազգականների կամ գոնե իր սեփական ընտանիքի անդամների վոգիները: Բարի վոգիներին պետք է կերակրել, խմցնել, չոյել, վորովհետև միայն այդպիսի պայմաններում նրանք կարող են բավարարել իրենց ազգականների ցանկությունները: Հանգուցյալներին մատուցվող այդհարգանքը կոչվում է վոգիների պաշտամունք:

Հ. 30. Ինչպե՞ս է ծագել գոհարերությունը:

Պ. 30. Ննջեցյալների պաշտամունքից են ծագել գոհարերությունները: Ննջեցյալների ազգականները մեռածի հոգուն ուտելիք և խմելիք են թողնում, յենթադրելով, վոր հոգին նույն այդ կերակուրն է ուղում: Զոհերը մատուցվում են գեթադղությունը կասեցնելու նպատակով, վորը հետևանք է համարվում մեռելների դայրույթի, իսկ մյուս կողմից՝ մեռած մարդու վոգին գրավել կենդանիներին ոգնելու, ապրուստի միջոցները հեռությամբ հայթայթելու գործում: Զոհարերու-

թյունների հետևվանքը շատ ժողովուրդների կրոնների մեջ պահպանվել են նույնիսկ մինչև՛ այժմ:

Հավատացյալներից շատերը՝ յերբ վորեւիցե մեկին հիշատակում են, «հատիկ» են յեփում (բրնձի խյուս մեղրով): Այդ հատիկը կանխորոշվում է նրա համար, ում վոր հիշատակում են: Հանգուցյալի գերեզմանի վրա ձվով վողջադուրվելը հանուն քրիստոսի, «հիշատակի ճաշերը» — քելեխը, Բելոռուսական՝ ննջեցյալներին կերակրելու տոնը—«Ձյածի» և այլն ննջեցյալների նույն պաշտամունքի մնացորդներին են վերաբերում:

Հ. 31. Ինչպես է ծագել պասը:

Պ. 31.—Պասերի ծագումը պետք է վորոնել այն արգելքների մեջ, վոր դրվում էյին կերակուրի վորոշ տեսակների վրա: Ժամանակի վորոշ շրջանում, յերբ բազմանում են անասունները կամ հասունանում պատուհները, անհրաժեշտ է համարվել նախապես պահել նրանց փչացումից: Այդ նպատակին հասնելու համար՝ բույսերի և կենդանիների մի քանի տեսակների վրա արգելք էր դրվում (տաբու): Յերկրագործական տնտեսության մեջ պասերը ժամանակի նշանակութուն ստացած՝ ուտելիքի պաշարեղենները կուտակելու համար դաշտային կամ տնային ուժեղ աշխատանքների ժամկետերից առաջ—հերկելու, խոհարարի և հացքաղի, անասունների ձմրան մորթվածքի (խմբ.): Հետագայում պասը սրբազործվել է կրոնով, վորպես աստվածահաճո գործ (Լոգինով):

Հ. 32. Ի՞նչ է անիմիզմը:

Պ. 32. Վոգիների նախնական հավատալիքը, վորոնք մարմնանում էյին մարդուն շրջապատող բոլոր առարկաների և յերեվութների մեջ, կոչվում է անի-

միզմ: Նախնական մարդու աշքում ամբողջ բնությունը կենդանի յե յեղել և հոգիացած: Այս հոգի վրա յել առաջ և դալիս քարերի, բույսերի, կենդանիների և բնության ուժերի պաշտամունքը:

Հ. 33. Ի՞նչ և Ֆեախչիզմը:

Պ. 33. Մի շարք առարկաներ, վորոնց մեջ ապրում և վորին կամ վորոնք վորուց ստացել են վորեւեւ առանձին կախարդական հատկութիւն, ընդունվել և կոչել Ֆեախչ, իսկ Ֆեախչների պաշտամունքը—Ֆեախչիզմ: Մասունքների և հրաշագործ պատկերների պաշտամունքը քրիստոնեայության մեջ միեւնոյն Ֆեախչիզմն և հանդիսանում:

Հ. 34. Ի՞նչպէս են առաջ յեկել քրմերը:

Պ. 34. Սկզբներում վորդիների մասին հոգում երբնաւորքի ավագը (գլխավորը): Հետագայում՝ յերբ փոքրիկ խմբերը, վորով ապրում էյին նախնական մարդիկ, սկսեցին խոշորանալ, ընտանիքի ավագն այլեւս ժամանակ չունեւ, թե բոլորին կառավարելու և թե միաժամանակ վորդիներով դբադվելու: Առաջ և դալիս համբաւով մթերք, վոր հնարավորութիւն և տալիս մի մարդ պահել, վորը մթերքի անմիջական արտադրութեամբ չի դբադվում: Առաջ և դալիս քրմերի դասակարգը, վոր «լափում և» հավատացյալների կողմից վորդիների ոգտին բերվող նվերների («գոհը») նշանակալից մասը:

Հ. 35. Ինչպէ՞ս և ծագել նախնիքների պաշտամունքը:

Պ. 35. Նախնիքների պաշտամունքը կապված և նախնական մարդու տնտեսութեան բարդացման հետ: Տեխնիկայի դարդացմանը և աշխատանքի բաժան-

մանը զուգընթաց՝ որդայի աշխատանքների և նրա տնտեսին անդամների գործունեութեան ընդհանուր ղեկավարութեան պահանջն և զգացվում: Այդ ժամանակ՝ տեխնիկայի դարդացման չնորհիվ, մարդկային աշխատանքը առաջին անգամ ստեղծում և համբաւով արտադրանք (ավելցուկ): Հասարակութեանը չերտավորվում է՝ յերեւման են դալիս ղեկավարների, կազմակերպիչների պատակարարք, վորոնք իրենց աշխատանքի համար ստանում են հասարակական արտադրանքի վորոշ մասը, որդայի մյուս անդամները կազմում են կազմակերպիչների ցուցումներն անպայմանորեն կատարող դատակարար: Կազմակերպողները («գլխավորները») հանդիսանում էյին գերութեան և աշխատանքային փորձի առաջնորդներ, նրանք մեռցնելուց հետո յել շարունակում էյին մնալ նույնը սերունդների գլխակցութեան մեջ: Սերունդը խտորեն պահպանում էր իր մեծի կամ առաջնորդի, նախնու պատվերներն ու ավանդները: Համայնքի հիշողութեանների մեջ կազմակերպիչների հոգիները առանձնապէս ջոկնվում են շարքային մեռնիչների հոգիների շարքից: Ժամանակի ընթացքում կազմակերպիչ-նախնիների պատկերներն աճում են հետնորդների գլխակցութեան մեջ, զերբնական չափերի հասնելով. նրանց հանդեպ տաժած հարգանքը վեր և ածվում իսկական սուտվածացման (Բողդանով):

Հ. 36. Ի՞նչ և տոտեմիզմը:

Պ. 36. Նախնական մարդը հաճախ մարդկանց նախնիք և ընդունում կենդանիներին, բույսերը, յերբեմն ել նաեւ բնութեան վորեւեւ յերեւելութ: Այդ նախնի-արբաղան էյակը—կենդանու կամ բույսի վորեւեւ տեսակը, կոչվում

և տոտեմ: Նրա անդամներն իրենց նրա անունով են կոչում: «Տոճի մարդիկ», «Կենդուրուլի մարդիկ», «արեվի փայլի մարդիկ» և այլն: Նրա պատկերը ներկույն չկարգում և մարմնի վրա (այստեղից՝ դաճելու—տատուելով կաշի սովորութունը վայրենիների մեջ): Տոտեմի կյանքը պաշտպանվում և արգելքով (տարու): Յերբեմն միայն տվյալ տոտեմի մարդիկ «հաղորդվում են» կամ հատուկ ծեսերով ճաշակում են իրենց գազանային նախածնողների միսը: Յենթաբերվում և, վոր տոտեմի միսն ուտելիս՝ նրա մասի հետ միասին նրա հոգեկան հատկութուններն էլ անցնում են ուտողին: գերմանական գիտնական Կունովը հետևյալ կերպով և բացատրում տոտեմի մի ծագումը. «Միասին ապրող մի խումբ ազգականների մեջ արգելվում էր տղամարդկան ու կանանց ամուսնանալ իրար հետ: Սակայն որդաների (կամ խմբերի) միջև էլ վերջիվերջո կարող են նույնպես ազգակցական հարաբերություններ սահմանվել: Այդպիսի դեպքում ամուսնական կապերը ներանց անդամների միջև նույնպես արգելքի տակ են դրվում: Վորպեսզի ամեն վոք հեշտությամբ կարողանար խմբերի (ցեղերի) հարաբերությունն իմանալ, հետզհետե սովորություն դարձավ մի որդային (կամ խմբի) բոլոր անդամներին մի վորեմե ընդհանուր անունով կոչել: Անունները՝ ըստ որդաների բնակության տեղի, այդ նպատակին հարմար չէին. այդտեղում կարող էին բնակվել նաև իրար հետ ազգականություն չունեցող որդաներ: Յեմ ահա սկսեցին ավելի ու ավելի գործածական դառնալ այսպիսի նշանակումներ՝ «կարմիր կավաքարի մարդիկ», «ոճի մարդիկ», և այլն: Այդ անվանումների մեջ առանձնապես բազմաթիվ էին կենդանիների անունները: Այդպես էլ պետք

և լիներ, վորովհետև նախնական մարդը, վոր գլխավորպես պարապում էր վորսորդությամբ, առանձնապես հաճախ էր գործ ունենում կենդանիների հետ:

«Արծվի մարդիկ» արենակից ազգականներ էին համարվում և արծիվը նրանց տոտեմն էր: Աստիճանաբար մի շարք սերունդների մեջ այդ անվանումներն այն համոզմունքն առաջ բերին, թե «արծվի մարդիկ» արծիվից են սերվել, «ոճի մարդիկ»՝ ոճից և այլն: Այլապես ասած՝ տոտեմային կենդանիների վրա սկսեցին նայել վորպես տվյալ խմբի կամ ամբողջ խմբերի ցեղապետների վրա և շատ դեպքերում սկսեցին նրանց էլ նույն հարգանքները մատուցանել, ինչ վոր մատուցանում էին նախահայրերին»:

Աստվածաշնչի մեջ այդպիսի աստված—տոտեմ և հանդիսանում վոսկե հորթը, վոր քրմապետ Ահարոնը ծուլեց Իսրայելի ժողովրդի պահանջով: Հրեյաներն ունեին նաև ուրիշ տոտեմներ (Պ.):

Հ. 37. Ի՞նչպես և ծագել պատկերացումը դժոխքի և դրախտի մասին.

Պ. 37. Յեր մարդկային հասարկությունը բաժանվում և առաջնորդների—կազմակերպիչներ—փոքրիկ խմբի և ավելի ընդարձակ խմբի—չահաղորդվողների, այդ ժամանակ էլ հրապարակ և գալիս պատկերացումը դրախտի և դժոխքի մասին: Դրախտը—յերկնացումը դրախտի և դժոխքի մասին: Դժոխքը—այդ ընդյերիլյա մոռյլ թագավորությունն է, ուր նետվում են անարժան, չահաղորդվող ստրուկները: Քրիստոնեյական յեկեղեցին ուսուցանում է, թե մարդ կարող է անմեղսարարաբար մեղքերը գործել և գրա հետ միասին

ազատվել դժոխսային տանջանքներից, յեթե զոհարե-
րություններ անի, այսինքն՝ նվերներ տա յեկեղեցւոյն։
Այսպիսով՝ աստծուն կաշառելով, կարելի յի փրկվել
գեհենի կրակից։ Աղքատին, իհարկե, ուրիշ բան չի
մնում, յեթե վոչ գոհանալ միայն դժոխքով, վորովհե-
տեւ չկա մեկը, վոր նրա փոխարեն նվերներ մատու-
ցանի քրիստոնէյական աստծուն։

Հ. 38. Ի՞նչպէս ե ծագել բնապաշտությունը.

Պ. 38. Վրդինների նախնական պաշտամունքից ա-
ռաջ ե գալիս նախնիքների պաշտամունքը, իսկ վերջի-
նից՝ իր հերթին, «բնության պաշտամունքը»։ Բնու-
թյան պաշտամունքը համեմատաբար ավելի ուշ ժա-
մանակներումն ե ծագում, յերբ տվյալ ցեղը նստակ-
յաց կյանքին ե անցնում և սկսում ե յերկրագործու-
թյամբ պարապել։ Յեւ վորովհետեւ յերկրագործու-
թյամբ պարապելիս կյանքի միջոցների հայթայթումն
ստավեյապէս կախված ե բնության ուժերից, ուստի
աստված-նախնիքների գլխավոր պարտականությունն ե
դառնում հոգալ յերկրի պտղաբերությունը բարձրացնե-
լու մասին, դաշտերին ու արտերին արեւի լույս, ջեր-
մություն և խոնավություն մատակարարելու մասին։
Այդ ժամանակից յերկրագործը հարկադրում ե իր
աստվածների յերկրագործության համար մասնա-
գետներ դառնալ։ Այժմ արդեն մարդիկ աղոթում են
արեւին, լույսին, աստղերին։ Յերկիրը մարդու հա-
մար սնուցող «մայր» ե դառնում։

«Աստված-նախնիքն» աստիճանաբար սկսում են
նույնանալ արեւի հետ, բնության տարերային ուժերին
իրենց հետնորդ սերունդների պահանջներին հարմար
ուղղություն տալով։ (Ստեպանով)։

Պ. 39. Հետզհետե տոհմական խմբերը միանում և
դառնում են ցեղեր։ Տոհմերի միացումով մեկ ցեղի
մեջ, տիրող ցեղի գլխավոր աստվածն սկսում ե ճա-
նաչվել ցեղի մեջ մտնող բոլոր տոհմերի գլխավոր աստ-
ված։ Նա այժմ հայտարարվում ե վորպէս նախա-
հայր, այսինքն՝ միացյալ խմբերի բոլոր աստվածների,
վրդինների, հովանավոր-նախնիքների հայր—դառնում ե
ցեղի գլխավոր աստվածությունը, մինչդեռ հին աստ-
վածները, տոհմերի հովանավորները դառնում են 2-րդ
և 3-րդ կարգի աստվածներ և ընդունում են կիսաստ-
վածների կամ հերոսների անուն։ (Ստեպանով)։

Հ. 40. Ի՞նչպէս ե կատարվել անցումը բազմաստ-
վածությունից դեպի միաստվածություն։

Պ. 40. Փոխանակային հարաբերությունների դար-
գացման համաչափությամբ՝ տեղի յի ունենում ցեղե-
րի միացումը։ Հին պետության հիմքերն ե դրվում։
Դրա հետ միասին տիրող ցեղի աստվածը դառնում ե
պետության գլխավոր աստվածություն։ «Այդ ժամա-
նակ՝ ինչպէս վոր ցեղային իշխանները, մանր թագա-
վորները և սպարապետները հետին պլանի վրա յեն անց-
նում մեն-միակ ինքնակալ ցարի հանդեպ, այդպէս ել
հետին պլանի վրա յե անցնում տոհմային և ցեղային
աստվածների իշխանությունը յերկելի և աներկույթ
աշխարհի, յերկնքի, յերկրի և ամբողջ տիեզերքի
կառավարչի և ամենակալի, յերկնավոր Ժեն-մենակ
թագավոր-արարչի իշխանության հանդեպ»։ (Լո-
գինով)։

Հ. 41. Ի՞նչպէս ե անդրադարձել կրոնների վրա
մաթղկային հասարակության կաղմակերպումը։

Հ. 39. Ի՞նչպէս են ծագել ցեղային աստվածները։

Պ. 41. «Կրօնը կերպարանափոխվում է տնտեսութան ձևերի փոփոխման, ապրուստի միջոցների հայթհայթման յեղանակների փոփոխման կապակցութեամբ: Այսպես արիական ինդուստրիալիզմը, վոր տրիտուս ցեղի աստվածն էր, դառնում է պատերազմի աստված, ապա՝ վորսի և պատերազմի ահեղ աստված լինելուց հետո՝ (վորսորդական կենցաղ) դառնում է անասնապահների արոտավայրերին ամպերից անձրեւ ուղարկող շանթարձակ աստված (անասնապահական կենցաղ)՝ ապա՝ անասնապահական աստծուց դառնում է յերկրագործներին յերկրի պտղաբերութիւն տվող, նրանց բերք վարատաքող արեւ աստված (յերկրագործութեան զարգացման հետ)։ Ինդուստրիալիզմի արեւ աստծուց դառնում է շահագործական, արխտոկրատական (խոշոր յերկրագործների դասակարգային շահերը պաշտպանող), թագավոր-աստված Բրիգմայատի (դասակարգային և շահագործութեան յերեւման դալու հետ) և նրանից ել դառնում է Բրամա, վորի գլխից և դուրս յեկել բարձր քրմերի դասը (Բրամիններ), ձեռքերից՝ զինվորականութիւն, իսկ վրտքերից դուրս են յեկել շահագործվող պարիաները սուգրինները՝ սուրուկները)։ (Սուխոպլյուշիվի՝ «կրօնական համայնութիւնների ծագումը», էջ 66)։

Հ. 42. Ինչով էր արտահայտվում անասնապահ ցեղերի յերկրագործութիւնը բնութեան ուժերին։

Պ. 42. Անասնապահները յերկրագործում էին բնութեան ուժերին, վորոնցից կախված էր արոտավայրերի պարարտութիւնը, անասունների առողջութիւնը, նրանց բազմացումը։

Հ. 43. Ի՞նչով էր արտահայտվում յերկրագործ ցեղերի յերկրագործութիւնը բնութեան ուժերին։

Պ. 43. Յերկրագործ ցեղերը յերկրագործում էին այն ուժերին, վորոնք ազդում էին բերքի վրա։

Հ. 44. Ինչպե՞ս է ծագել սուրբերի պաշտամունքը։

Պ. 44. Բնութեան ուժերի յերկրագործութիւնը կապված էր նախնիների պաշտամունքի հետ։ Սկզբնական շրջանում բնութեան ամեն մի յերեւոյթն ունէր իր հատուկ աստված-նախնին։ Կար խոնավութեան վարատաքող հողմերի աստված. հողի, պտղաբերութեան աստված և այլն։ Նրանցից ամեն մեկը կառավարում էր վորեւէ մեկ ուժ, վորից կախումն ունէր մարդը։ Այդ յերկրագործութեան մնացորդը դեռ գոյութիւն ունի և այժմ սրբերի քրիստոնէական պաշտամունքի մեջ։ Կյանքի ամեն մի դեպքի համար կա առանձին սուրբ—հովանավոր, վորը հին հեթանոսական աստվածների աղգականն է հանդիսանում։ Որինակ՝ աստվածների հովանավոր սուրբ Վլասիոսը ուրիշ բան չէ, բայց յեթե հին հեթանոսական վեկոս աստվածը, վորը պաշտվում էր վորպէս «անասնային աստված»։

Հ. 45. Ի՞նչպէս է ծագել սատանայի համայնությունը։

Պ. 45. Բնութեան կրօնների մեջ բարի վորդիների կողքին (քրիստոնէութեան մեջ՝ հրեշտակներին) հանդիպում ենք չար վորդիների (անմաքուր ուժի, սատանի, պոմ ենք չար վորդիների (անմաքուր ուժի, սատանի, պոմ ենք չար վորդիների)։ Տիրող յեկեղեցին՝ վորին վիճակվել էր հեթանոսների հողիները նվաճել, տեսնելով վոր հեթանոսական տեղական սատանայութեան դեմ պայքարելը վոր մի արդիւնք չի տալիս, ստիպվել և ճանաչել նրա գոյութիւնը, ստեղծելով «անմաքուր ուժի» իր քրտոսնէական ժողովածուն—կալիկցիան։

Հ. 46. Ի՞նչ է ուսուցանում աստվածաշունչը։

Պ. 46. Տերութեան կարծիքով՝ աստվածաշունչը սուրբ գիրք է, վորը գրված է նույն ինքն աստծու թե-

լաւորութեամբ: Մինչդեռ իրօք դանապոն հեղինակներ
են կազմել այն՝ շատ դարերի ընթացքում, հոգուտ դա-
սակարգային հասարակութեան պաշտօնման և ուս-
րացման:

Այսպես կոչված «Մովսիսական որենադրութիւնը»
հիմնականում ճորտատիրական բնույթ է կրում: «Ա-
մեն որենք ընդգծվում է՝ որենքներից վոմանք հա-
րուստների համար, մյուսները՝ ստրուկների համար:
Աստվածաշունչը նվիրագործում է ճորտատիրական
կենցաղը: Նա ամրապնդում է հոգեվորականութեան
իշխանութիւնը: Յեւ վորովհետեւ հրեայական խմբերը
վախենում էին ուրիշ կրօնների խմբերի մրցակցու-
թիւնից, ուստի և Մովսեսի որենադրութիւնը ամենից
առաջ մահւման պատժով է սպառնում այն բոլորին,
վորոնք ուրիշ աստվածների կերկրպագեն: Աստվածա-
շունչը սոսկալի անհանդուրժութեամբ և տողորմած դե-
պի ոտար հավատալիքը: Նա մահւման պատժ է պահան-
ջում նրանց համար, ովքեր ցանկութիւն կունենան ու-
րիշ աստվածների յերկրպագել, բացի հրեայական աստ-
վածներից: Այսպես և «աստվածահայտնութեան» գրքի
ուսմունքը»: (Յարութլաւսիկ):

Հ. 47. Ի՞նչ է ուսուցանում թաւմուդը.

Պ. 47. Թաւմուդը պատկանում է հրեայական կրօնի
սրբազան գրքերի թիւին: Ուրիշ կրօնների սրբազան գրք-
քերի նման՝ թաւմուդը գովաբանում է աշխատավոր-
ների այն առաքինութիւնները, վորոնց շնորհիւ ան-
խախտ է մնում ճնշման, աղքատութեան և շահագործ-
ման վրա հիմնված հասարակութիւնը: Ճնշված դասա-
կարգերին թաւմուդը հանձնարարում է հեղութիւն,
խոնարհութիւն, նաղանդութիւն թաւմուդներին և
ընդհանրապես իշխանութիւն ունեցողներին: Թաւ-

մուդն աստիճանականով նվիրագործում է հասարակու-
թեան քաժանաւել աղքատների և հարուստների, ճնշ-
վածների և ճնշողների: «Աղքատութիւնը՝ ասում է
թաւմուդը, առաջ և վաղիս Իսրայիլի ժողովրդի դեմքին,
վորջան կարմիր ձիասարքը ասլիտակ նժուլդին»: «Աղ-
քատութիւնը, ասում է մի ուրիշ տեղում, դժվար թե
վերջանա նույնիսկ Մեւսիայի գալուց հետո» (Շարք
15 բ):

Թաւմուդն արդարացիւմ է ստրկութիւնը:

Ըստ թաւմուդի՝ ստրուկն իրավունք չունի իրենվ
վկա հանդես գալու, սեփականութիւն ունենալու, վո-
րովհետեւ նա մարդ չէ, այլ՝ աւրուկ: Բոլոր ճնշված
շահագործվող մասսաներին թաւմուդը՝ մյուս կրօն-
ների սրբազան գրքերի նման, մեծահոգութեամբ խոս-
տանում է հաւիտենական յերանութիւն անդրչլրիմյան
թաւմուդութեան մեջ՝ իրենվ վարձատրութիւն յերկրի
վրա կրած տանջանքների փոխարեն: Ահա թե ինչ է
ուսուցանում «իմաստնադույն գրքերից իմաստնա-
դույնը»:

Հ. 48. Ի՞նչ բանի շնորհիւ է, վոր այս կամ այն
հասարակութեան մեջ կրօնը պահպանվում է:

Պ. 48. Կրօնի արմատները վոչ այնքան բնութեան
անւմբոնելի ուժերից վախենալու զգացմունքի մեջ են,
վորջան նրանցից ճորտային կախումն ունենալու և
հասարակական վորոշ հարաբերութիւնների մեջ: Նա,
ով զգում է իր տկարութիւնը, ով գիտակցում է իր ան-
զորութիւնը, նա աւամայից հանձնվում է մի ուրիշ,
իրեն համար անխմանալի ուժի պաշտպանութեան: Բայց
մարդու անզորութիւնը՝ բնութեան տարերային ուժերի
դեմ մղվող պայքարում, յերեւութական է, վաղ թե

ուշ մարդը՝ կաղճակերպվելով, քայլ առ քայլ սկսում է յենթարկել իրեն ինտելլեկտը։ Ճիշտ այնպես եւ ընդ թե ուշ մարդկության շահագործվող մարդ անխառնաճեղքորեն հաղթանակ կտանի նաև կապիտալի ատերեքային ուժերի վրա։ Սակայն, քանի դեռ մարդը կաղճակերպված հաղթանակ չի տարել մի սոցիալական ուժի վրա, նա հավատում է տառնուն, վորը նրան յերջանկություն կշնորհի, յեթե վոչ այստեղ՝ յերկրի վրա, դեթ անդրշիրիմյան թագավորության մեջ։ Այսպիսով, կրոնը պահպանում է շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր շահագործվող մասսաները դեռ չեն դիտակցում, իրենց վորպես ուժ, վոր ընդունակ է վերջ դնել մարդուն մարդով շահագործելու հիման վրա գոյություն ունեցող հասարակությանը։ (Լոգինով)։

Հ. 49. Ճիշտ է, վոր կրոնը մի ստեճ է, վոր դադում է մարդկանց՝ հանցագործություններ կատարելուց։

Պ. 49. Խորապես սխալ է այն կարծիքը, ըստ վորի՝ իբր թե կրոնն ազնվացնում է մարդկանց և նրապատում հանցագործության պակասելուն։ Եստ դարերի տեվոդության մեջ կրոնը ավելի չուտ հանցագործության դարգացմանը նպաստող մի Փակոտոր է հանդիսացել։ Այդ բանը հաստատում է փաստերի մի ամբողջ շարան։ Այսպես՝ կրոնական տոները այնպիսի որեր են հանդիսանում, յերբ հաբեցողությունը, տուրուծեծը և ամեն տեսակի հանցագործությունները՝ ըստ վրնակադրության, ահամանային թվին են հասնում։ Հոգեվորականության մեջ քանադան տեսակի հանցագործություններն են ծաղկում։ Քրեյակուն հանցագործների մեջ հավատացյալների ամեծը չափազանց մեծ է։ Սովորաբար հրամանատարական դատա-

կարգերի ներկայացուցիչները, վորոնք կապիտալի արյունոտ քաղաքականություն են վարում, կրոնական և աղոթասեր մարդիկ են։ Իսկ կրոնականության անկումը՝ ըստ ընկեր Շեյնմանի իրավացի նկատողության, «վոչ միայն չի տանում, դեպի հանցագործության մեծացումը, այլ՝ ընդհակառակը, նպաստում է նրա պակասեցմանը»։

Հ. 50. Ինչո՞ւ կրոնը «հոգևոր ցեխի» (ոդու) մի տեսակն է։

Պ. 50. Նախ՝ կրոնը զրկում է մարդուն ճիշտ պատկերացումներ ունենալուց աշխարհի մասին, նրանց վոխարեն տալով նրան մտացածին, սուտ պատկերացումներ և այդ բանը մարդու համար շատ վնասակար է։ Յերբորդը՝ կրոնը յերջանկության ուրվականն է տալիս մարդուն և դրանով էլ խորտակում է նրա կամքը, նրա ցանկությունը՝ պայքարել իսկական յերջանկության համար։ Յերբորդը՝ կրոնը վարժեցնում է մարդուն համբերել, յենթարկվել շահագործողներին՝ կամքին, նրա մեջ ստրկական, ստրկացնող դրացմունքներ է կրթում։ Չորբորդը՝ կրոնը խանգարում է մարդուն ապրել, կրթելով նրանում հիասթափություն՝ մարդկային բանականության հզորության հանդեպ, կրթելով նրա մեջ անզորության դիտակցություն աստծու հանդեպ և տեփական անոգնականության դիտակցություն («Բ». 1.)։

III. ԳՐԻՍՏՈՆԵՅՈՒԹՅԱՆ ՄԱԳՈՒՄԸ

Հ. 51. Կարելի՞ չե ոգավել հին կտակարանի գրքերից (տառվածաշնչից) վորպես պատմական աղբյուրից։

Պ. 51. Աստվածաշունչը կազմվել է հեղուկներից և զրույցներից, վոր պտտվել են ժողովրդի մեջ: Մովսեսը, վորին վերադրում են հնգամատյանի (Ծննդոց, Յեղից, Ղևտացոց, Թվոց և յերկրորդ Որինաց գրքերի) կազմումը, ինչպես ապացուցել են արդի գիտնականները, յերբեք գոյություն չեն ունեցել: Մովսես անունը նշանակում է որենսդիր և այդպիսի որենսդիրներ գոյություն ունեցել են բոլոր հին ժողովուրդների մեջ և կոչվել են նույնիսկ շատ նման անուններով: Հնդկաստանում յեղել և որենսդիր Մանու, Հունաստանում՝ Մինոս, Յեգիպտոսում՝ Մենու և այլն: Ինչպես ապացուցել է գիտնական Հովարդ Ողզուդը՝ աստվածաշնչում առնվաղն 10 հազար տեղ կա, վորոնց կարելի յե բացատրել ամենաբազմազան ձևվերով: Պարզ է, թե այդպիսի գիրքը չի կարող վորպես պատմական աղբյուր ծառայել:

Հ. 52. Քրիստոսի մասին վկայություններ կա՞ն հին կտակարանում:

Պ. 52. Մաթեոսի ավետարանի առաջին գլխում պատմվում է, թե յերբ վոր Հովսեփն անապաստիոնեն նկատեց իր մատաղահաս կնոջ հղությունը, վճռեց արձակել նրան: Յերազում նրան յերեվացող հրեշտակն իբր թե ասաց նրան, վոր չվնդի իր կնոջը, վորովհետև նա սուրբ հոգուց է հղացել: «Այլ այս ամենայն յեղև զի ցոյց վոր ասացալն է աշուղտի ձեռն Յեսայի մարգարեյի»։ Ահա կույս հղացի և ծնցի վորդի և կոչեսցին զանուն նորա Եմանուել, վոր թարգմանի՝ ընդ մեզ աստված: Այս դարձվածքը գտնվում է Յե-

սայի մարգարեյի գրքում (Հլ. 7-րդ համար 14), բայց այդ ասված է ուրիշ առիթով: Հավատացյալների նայելուս կողմից կերպով խաբելու միջոց է հանդիսանում նաև հին կտակարանի մյուս մարգարեյություններից վկայություն բերելը:

Հ. 53. Ի՞նչ վկայություններ կան Քրիստոսի մասին վո՛չ--քրիստոնյական աղբյուրի մեջ:

Պ. 53. Հեթանոսական և հրեական աշխարհիկ հեղինակները (Փիլոնը, Ֆլավիոսը, Սվետոնիոսը, Տակիտոսը, և ուրիշները) վորոնք ապրել ու գրել են քրիստոնեյության ծագման եպոխտում, Քրիստոսի մասին լուություն են պահում: Իսկ նրանց յերկերի մեջ այն տեղերը, վորոնց մեջ Քրիստոսի մասին խոսվում է ամենաուշ ժամանակի քրիստոնեյական ընդորինակողների--արտադրողների հավելումներ են, վորոնք ցանկացել են, ինչ ել վոր լինի, ակներեմ ապացույցներ տալ Քրիստոսի գոյության մասին:

Հ. 54. Ավետարանական պատմվածքները հաստատում են հրազունյն ավետարանիչների վկայությունները:

Պ. 54. Ավետարանական պատմվածքները՝ մեծ չափով, «ինտերնացիոնալիստական» թափառաշրջիկ ասպակներ են հանդիսանում: Թե՛ հույները, թե՛ հռոմեացիները, թե՛ փոքր Ասիայի մի չարք ժողովուրդները գիտեցին կույսի անարատ սաղմնավորությամբ վորդի հղանալու մասին, փրկիչ աստվածների մահվան և հաբության մասին: Հիսուսի կյանքի շատ և շատ հանդարտվածքներ չափազանց հիշեցնում են հնդկական Բառադա-ստանում, պարսկական Միհրի կյանքը:

Հ. 55. Հայերեն «Հիսուս Քրիստոս» բառն ի՞նչ է նշանակում:

Պ. 55. «Հիսուս» բառը սկզբնապես հատուկ անուն չէր: Հին հրեյարեն այդ խոսքը նշանակում էր «բժշկող»: Մի քանի կիսա-հրեյական աղանդներ՝ հրապարակ դալուց հետո դեռ հարյուր տարի առաջ, «Հիսուս» անունով զանազան աստվածների և կիսաստվածների եյին պաշտում: Հույների մոտ այդ տեսակ աստվածների համար տարածված էր «Քրիստոս» անունը, վորը հունարեն նշանակում է «ոծյալ», այդ պատճառով ել՝ վորպես հասարակ անուն, այդ խոսքը մեզանում գրվում է այժմ փոքր տառով: Յերբ քրիստոնեյության մեջ սկսեցին միանալ զանազան կրոնական ավանդները, միացան նաև այդ յերկու անունները՝ Հիսուս և Քրիստոս: Այդ յերկու բառը ռուսերեն կարելի չէ թարգմանել «բժշկող-ոծյալ»: «Քրիստոնեյության մեջ այդ յերկու անվանումները ձուլվեցին հետը-հետե 1-ին և 2-րդ դարերի ընթացքում» (Բ.Լ.):

Հ. 56. Ի՞նչպիսի պատմական և աշխարհագրական սխալներ կան Մաթեոսի ավետարանում:

Պ. 56. Ըստ Մաթեոսի խոսքերի՝ Հիսուսը ծնվել է Հերովդեսի թագավորության ժամանակ: Սակայն, այդ պնդումը վոչ մի հիմք չունի, վորովհետեւ Հերովդեսը կարողացել էր մեռնել այսպես կոչված քրիստոսի ծննդից 4 տարի առաջ: Հրեյական թաւմուղը բերում է Սինեդրիոնի բոլոր ներկայացուցիչների ցանկը և նրանց մեջ կայիսիւս չկա: Նաւինըն դաւի տեսարանը ճիշտ չէ և հակասում է հրեյական որենքներին: Մաթեոսի հիշած աշխարհագրական տեղերը, որինակ՝ Նազարեթը, վորտեղ բնակութիւն են հաստատում Հի-

սուսի ծնողները, վորպեսզի մարդարեյութեանը կատարվի, նույնպես ճիշտ չեն: Հուդայի յերկրում Նազարեթ զաղաք ամենեւին չկար:

Հ. 57 Ի՞նչո՞վ են բացատրվում այն պատմական և աշխարհագրական սխալները, վոր կան Մաթեոսի ավետարանում:

Պ. 57. Մաթեոսի ավետարանը հրապարակ է յեկել նախնական քրիստոնեյության առասպելների և ավանդութիւնների հավաքման հետեւանքով, ընդ ամին այդ հավաքումը կատարում էյին շատ մարդիկ: Ապա մի բարեպաշտ դպրի մշակած այդ հավաքանքում պահպանել է կապը իր աղբյուրի-Մաթեոսի ավետարանի և բազմաթիւ առասպելների հետ, վորոնք ստեղծվել են քրիստոնեյության սկզբնական ժամանակներում: Նրանում պատմական վավերականութիւն ամենեւին չկա:

Հ. 58. Ի՞նչ հակասութիւններ կան ավետարանների մեջ:

Պ. 58. Մի քանի որինակ բերենք: Ըստ Մարկոսի ավետարանի վկայութայն՝ Հիսուսն իր մկրտութիւնից հետո անմիջապէս դնում է անապատ և այնտեղ մնում է 40 օր, ընդամին՝ այդ ժամանակ յենթարկվում է փորձության և պայքարում է սատանայի դեմ: Վում է փորձության և պայքարում է սատանայի դեմ: Ըստ Հովհաննու՝ Հիսուսը մկրտութիւնից հետո 3-րդ օրը դնում է Գալիլիայի Կանա զաղաքը, վորտեղ մենք տեսնում ենք նրան հարսանիքում ջուրը գինի դարձրելիս:

Մինչդեռ Մարկոս ավետարանիչը Հիսուսի ծնունդը դնում է դեկտեմբերի վերջին, Ղուկասը պնդում է, թէ այդ ժամանակ մատենում էր հրեյական

դատելի տանը, այսինքն՝ վոր Քրիստոսի ծնունդը տե-
ղի յե ունեցել ժառանգն:

Մաթեոսի մաս Քրիստոսը լերան քարոտն արտա-
սանում ե սարի վրա և նստած, իսկ Ղուկասի մոտ՝
կանգնած և այն ել հարթ տեղում: Նման հակասու-
թյուններից կարելի չէր առաջ բերել ինչքան ուղես:

Հ. 59. Ուրիշ, վոչ-քրիստոնեական, կրոնների մեջ
դոյություն ունեցե՞լ են Քրիստոսի նման փրկիչ—աստ-
վածներ:

Պ. 59. Նախաքրիստոնեական կրոնական առաս-
պելներ չարչարվող աստծու մասին շատ կրոններ ծա-
նոթ ե: Այդպիսիներն են Ուրիշը, Աստիսը, Միհրը և
ուրիշները: Յերկրագործական այդ աստվածների ար-
յունով ներկվել ե յերկիրը: Նրանք մեռել, բայց նորից
հարուսթյուն են առել: Նրանցից ամեն մեկը իսպառա-
ռակ մահով մեռնող հին տարվա խորհրդանշան—սիմ-
բոլն ե յերկել, վորը վերածնվում ե՝ տոնելով իր հաղ-
թանակը, ուստի, և բնության մեջ ամեն ինչը ամեն
տարի մեռնում և վորոշ ժամանակներում հարուսթյուն
ե առնում:

Հոռմեյական կայսրության ժամանակներում փրկ-
իչ—աստվածների պաշտամունքներն բայն իմաստն ստա-
ցան, թե աստված մեռնում ե մարդկանց մեղքերի հա-
մար, քաղում ե նրանց իր մահովն ու հարուսթյուն տո-
նում՝ վորպեսզի մարդկությանը յերկրավոր դրախտը
առնի:

Հ. 60. Ինչպե՞ս ե ծագել քրիստոնեությունը:

Պ. 60 Քրիստոնեությունը՝ վորպես յերկրավոր
չխառնարությունից հրաժարվող կրոն, վորը չարչա-

րանքն ու աղքատությունը թարձադույն իրենալ ե հայ-
տաբարել, ծագեց հին աշխարհի ստրկական տնտեսու-
թյան անկման պարագաներում: Հին հռոմեյական կայ-
սրության տնտեսությունը պահպանվում եր ստրկական
աշխատանքով: Բայց այն ժամանակից սկսած, յերբ
Հռոմեյական կայսրությանը վիճակվեց հարձակողա-
կան պատերազմներից պաշտպանողականին անցնել,
ստրուկները հոսանքը դադարեց: Վրա հասավ ոտրկա-
կան տնտեսության ճգնաժամը: «Հռոմեյական տիրա-
պետությունը նվաճված շատ յերկրների համար ճշա-
նակում եր աստիճանական սպառում բոլոր արտադրա-
կան ուժերի, առևտրի, արդյունաբերության և՝ շատ
յերկրներում, դյուղատնտեսության անկում» (Բոժի-
ցին): Զկար մի դասակարգ, վոր հեղափոխական պայ-
քարի ե այստեղ յերկրի վրա, նոր կյանքի շինարարու-
թյան կոչ աներ: Ստրուկները մերթ ընդ մերթ ապըս-
տամբում եյին հռոմեյական տիրապետության դեմ,
բայց ամեն անգամ այդ ապստամբությունները անողոք,
կերպով ճնշում եյին հռոմեյական լեզեռները: Այդ
նպոխայի քայքայված տարրերը մակուղու մեջ եյին
ընկնում: Յերկրավոր հեղափոխական միջոցների դեմ
պայքարելն անհնարին եր դառնում: Սկսեցին փրկու-
թյունը վորոնել հրաշքի, աստծու դալստյան մեջ, վորը
յերկրի վրա դրախտ պեաք ե ստեղծեր: Այսպիսի չար-
չարվող աստվածներից մեկը, վոր իր մահով պեաք ե
բավեր մարդկանց մեղքերը, հանդիսանում ե միՓական
Քրիստոսը: Աշխարհի փրկիչ Քրիստոսի պատկերը,
վոր փոխ եր առնված արեելյան ուրիշ կրոններից, ծա-
նոթ և մոտիկ եր այն ժամանակի հեթանոսական ժողո-
վուրդներին, վորոնք հեծեծում եյին հռոմեյական քո-

ղաքական և իրենց սեփական շահագործողների ճնշումից: Քրիստոս—Մեսսիայի դալստյան վրա յեւ այն ժամանակի ժողովուրդները դնում եյին իրենց հույսերը:

Հ. 61. Յեթե Քրիստոսը չի յեղել, ապա ուրեմն ինչո՞ւ մեր տարեթիվը «Քրիստոսի ծննդից» ե հաշվւում:

Պ. 61. «Ըստ տերտերների հաշվարկության՝ Քրիստոսի ծննդյան տարին զուգադիպում ե Հռոմ քաղաքի հիմնադրման՝ 754 թվականին: Սակայն նույն տերտերները հայտարարում են, թե Քրիստոսը ծնւել ե «Հուդայի Թագաւոր Հերովդեսի որով»: Ինչ վերաբերում ե Հերովդեսին, հայտնի յե, վոր հռովմեայական սենատի հրովարտակով նա Թագաւոր ե նշանակվել 714 թվականին ե 37 տարուց հետո մեռել ե: Այսպիսով, Հերովդեսի մահն ընկնում ե 751 թվականին, իսկ այս նշանակում ե, թե Հերովդեսը մեռել ե յերեք տարի առաջ այն թվականից, վորը տերտերները Քրիստոսի ծննդյան տարին են հրամարում: Իսկ տերտերները վորտեղի՞ց են վերցրել տեղեկութունները Քրիստոսի մասին: Ակներե ե, վոր այդ տեղեկութւոյնները անխտիր մտացածին են, ինչպեա ե մտացածին ե տերտերների այն ցուցմունքը, թե աստվածն ստեղծել ե աշխարհը սրանից մոտավորապես 7000 տարի առաջ» («Բ.» Լ.):

Հ. 62. Վո՞րտեղ ե յե՞րբ առաջին անգամ սահմանվել ե Քրիստոսի ծննդյան քրիստոնեյական տոնը:

Պ. 62. Քրիստոսի ծննդյան տոնը առաջին անգամ սկսել ե տոնվել Բյուզանդիայում IV դարի վերջում:

Հ. 63. Ի՞նչ ե ուսուցանում ավետարանը:

Պ. 63. Ավետարանը քարոզում ե խոնարհութւոյն,

հեղութւոյն, ինքնարհամարանք: Նա չի բողոքում ըստրկության, Թագաւորների բռնակալության դեմ. ընդհակառակն՝ նվիրագործում ե ամեն մի քաղաքական ե տնտեսական ճնշում: «Ստրուկնե՛ր, ամեն բանում հրնազանդ յեղեք ձեր մարմնավոր տերերին»: «Աստուծոց վախեցեք, Թագաւորին պատվեցեք»— ահա ավետարանական բարոյականության հիմունքները: Զարմանալի չե ուրեմն, վոր այդ բարոյականութւոյնն այնպիսի նախանձախնդրությամբ պաշտպանում են հրամանատարական դասակարգերը:

Հ. 64. Ի՞նչպիսի բարոյականութւոյն ե արդի կոմունիստական բարոյականութւոյնը:

Պ. 64. Կոմունիստական բարոյականութւոյնը յենթարկվում ե դասակարգային պայքարի շահերին:

«Մենք ասում ենք, վոր մեր բարոյականութւոյնը լիովին յենթարկվում ե պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի շահերին: Մեր բարոյականութւոյնը բղխում ե պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի շահերից: Յեւ մենք մեր կոմունիստական բարոյականութւոյնը յենթարկում ենք այդ խնդրին: Մենք ասում մենք՝ «այն ե բարոյականութւոյնը, ինչվոր ծառայում ե հին շահագործական հասարակության քայքայմանը ե բոլոր աշխատավորներին պրոլետարիատի համախմբելուն, վորը ստեղծում ե կոմունիստների նոր հասարակութւոյն» (Լենին. Ճառը ՀԼԿՅՄ Միության անեղիքների մասին ՀԼԿՅՄ Համառուսական III համագումարում 1920 թվականի հոկտեմբերի 4-ին. հատ. XVII):

Հ. 65. Ի՞նչպե՞ս ե կազմվել քրիստոնեյական յեկեղեցին:

Պ. 65. Սկզբում քրիստոնեական համայնքը հասարակ մարդկանց համայնք էր: Ամեն վոք կարող էր քարոզիչ, տառաչիչ դառնալ: Քայց շուտով հրապարակ է դալիս նոր ույժ—յեպիսկոպոսություն, վոր զարգացել է համայնքի յեկամուտների և ծախսերի կառավարիչների առանձին պաշտոնից: Համայնքի ընդարձակմանը զուգընթաց՝ մեծանում է նույնպես պաշտոնատար անձերի քանակը: Հրապարակ է ե դալիս կղերականությունը: Յեպիսկոպոսը կղերի հետ միասին իրեն է սեփականում իրոք իրավունքները: Կղերն անշատ վում է համայնքից: Յեպիսկոպոսներին սկսում է ընտրել կղերը, այլ վոչ համայնքը՝ առաջվա նման: Յեկամուտների առյուծի բաժինն ընկնում է կղերին: Յեպիսկոպոսները դառնում են յեկեղեցու իշխանները: Շահագործող դասակարգերը հետզհետե յեկեղեցին յենթարկում են իրենց շահերին: Քրիստոնեական կրոնը դառնում է դասակարգային ճնշման ամենահզոր դործիքներից մեկը:

Հ. 66. Ինչպե՞ս է ծագել «պապ» խոռը:

Պ. 66. Հին հունական լեզվի մեջ «պապաս» նշանակում է քահանա, ե՛լ ավելի առաջ՝ ետրոակների մոտ, «պապա» նշանակել է քուրմ:

Հ. 67. Քրիստոնեությունը կատարե՞լ է արդյոք սիրո պատվիրանները:

Պ. 67. Յեկեղեցին հրով ու արյունով է պաշտպանել իր տիրապիտությունը: Իր դասակարգային հակառակորդներին արմատապես վոչնչացնելու համար՝ կաղմակերպել է «սուրբ ատյանը»—ինկվիզիցիան (XIII դարում): Միջին դարերի ընթացքում Յեվրոպայում կոտորածներ է յեն յենթարկվել և ապա կենդանի-

կենդանի այրվել ինն միլիոնից ավելի մարդ: Կախարդներ և վհուկներ: Այդ թվի մեջ չեն մտնում այն հարյուր հազարավոր զոհերը, վորոնք այրվել են ինկվիզիցիայի վրա՝ սարիչ մեղքերի համար: Այսպես է «մերձավորին սիրելու» քարոզը, վոր դործնականորեն քարոզել է յեկեղեցին:

Հ. 68. Ի՞նչ են ինչպե՞րաց արչավանքները:

Պ. XI—XIII դարերի խաչակրաց արչավանքները արևմտա-յեվրոպական պետությունների արյունահեղ պատերազմներն են՝ Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդպատերազմներն են՝ Տիրոջ Փանտաստիկական գերեզմանն աղաների դեմ: Տիրոջ Փանտաստիկական գերեզմանն աղաների հողերի և գրանազան հարստությունների լիրբ թալանն էր կատարվում:

Հ. 69. Ի՞նչ է «յեկեղեցական տասանորդը»:

Պ. 69. «Յեկեղեցական տասանորդը» բռնի հարկահանությունն էր հոգուտ յեկեղեցու և հոգեվորականության, վորը գոյություն ուներ մեղանում և Արևմտյան Յեվրոպայում: «Տասանորդ» բառը ծագում է հարկերի չափից, վորոնք կաղմում էյին վճարողի բոլոր յեկամուտների մեկ տասներորդ մասը:

Հ. 70. Ի՞նչ դեր է խաղացել ուղղափառությունը ինքնակալության պաշտպանության մեջ:

Պ. 70. Ուղղափառ հոգևորականությունը հավատաբնությամբ էր ծառայում ինքնակալության շահերին: Նա զանազան ձևերով կոչ էր անում աշխատավորներին կալվածատերերի և կապիտալիստների խոնարհ, հեղ ստրուկները լինել: Հոգևորականությունը ժողովուրդի մեջ այն կարծիքն էր պաշտպանում, թե թագավորի իշխանությունը աստծուց է սահմանված:

Յարակալան կառավարությունը հողերի օգտագործման վերաբերյալ համաձայնեց մատուցել օգնություններ՝ ինչպես նաև 1915 թվականին յեկեղեցական համայնքների թիվը 35,866 էր, իսկ նրանց մեջ սովորում էին 2-866-277 յերեխա: Շարքային զինվորների մասսային միջնակարգ դպրոցների հիմնադրումը և կապիտալիստների կամքին: Ուղղափառ հոգևորականությունը սգնում էր ցարական կառավարությանը հալածել աշխատողներին, նա մասնակցում էր ջարդերին, վորոնք ուղղված էին հրեաների և մյուս աշխատողների դեմ: Իր հավատարիմ ծառայության համար՝ հոգևորականությունը ցարական կառավարությանը ստանում էր բազմաթիվ պարգևներ:

Հ. 71. Ի՞նչ իմաստ ունի յեկեղեցին պետությունից բաժանելու մասին արված դեկրետը:

Պ. 71. 1918 թվականի հունվարի 23-ին խորհրդային իշխանությունը դեկրետ հրատարակեց՝ յեկեղեցին պետությունից և դպրոցը յեկեղեցուց բաժանելու մասին: Ըստ այդ դեկրետի՝ յուրաքանչյուր քաղաքացի կարող է դավանել վորև և կրոն կամ չդավանել և վոր մեկը: Դեկրետի 4-րդ հոդվածը վերացնում է վորև կրոնական արարողություն և ծես այս կամ այն պետական կամ հասարակական հիմնարկների գործողության ժամանակ: Բոլորի համար ապահովվում է նրանց կրթական ծեսերի և պաշտամունքների կատարումը, բացի նրանցից, վորոնք կհանդարեն հասարակական կարգը կամ հանցափորձ կկատարեն խորհրդային հանրապետության մյուս քաղաքացիների իրավունքների դեմ: Պետությունը կրոնի կատարման համար վոր մի

ծախս չի վճարում: Մեր պետության մեջ դոյություն ունեցող յեկեղեցական և կրթական հասարակայնությունների դուրսը հայտարարվում է ժողովրդական սեփականություն: Որինական է ճանաչվում միայն քաղաքացիական ամուսնությունը: Ամուսնությունների ապահովմանը պետական որդանների գործն է:

Հ. 72. Ի՞նչպե՞ս է վերաբերվել յեկեղեցին Հոկտեմբերյան հեղափոխությանը:

Պ. 72. Հենց վոր Խուսափանի բանվորներն ու դոյողացիները 1917 թ. իրենց ձեռքն առան իշխանությունը, յեկեղեցին էլ անմիջապես ժխցավ հեղոփությունից: Թշնամիների բանակին: Պատրիարքական տոթոի համար ընտրված Տիխոնը ժողովրդին ուղղած իր դիմումի մեջ բանադրում էր բոյլչեիկներին: Նրա դեկլարությունում հակահեղափոխական յեղությունը էին կազմակերպվում այն ժամանակ դեռ յերկուստարդ թորհրդային իշխանության դեմ: Յեկեղեցիների մի հակայական մեծամասնություն գենքի սահեռատան էր վերածվում: Ճարտարապետ ապստամբության ժամանակ վանականները զանգակատներից կրակում էին անգեն բանվորների և դոյողացիների վրա: Կոլչակի, Դենիկինի և Վրանգելի ժամանակ հատուկ զնդեր էին կազմակերպվում խոշոր կալվածատերերի և կապիտալիստների շահերը սաշտպանելու համար:

Հ. 73. Ի՞նչ է Կարլովիցի յեկեղեցական ժողովը:

Պ. 73. 1921 թվականի դեկտեմբերին արտասահմանում, Կարլովիցում (Հարավ-Սլավիա) գումարվեց առևտական սեղանի յեկեղեցու համաժողովենական յեկեղեցական ժողով: Ժողովին մասնակցում էին արտասահման փախած բոլոր հակահեղափոխականները:

ժողովը վորոշեց, թե պետք է վերականգնել ինքնակաշախմատը Ռուսաստանում և թե ցարք տնայաժամ պետք է ֆոմանովների տնիցը լինի:

Հ. 74. Ինչո՞վ է բացատրվում վերանորոգչական հոսանքների հանդես գալը յեկեղեցու առթիվ:

Պ. 74. Քաղքենին և կուցակը ձգտում են՝ վորքան կարելի յե, թազցնել իրենց, հակահեղափոխական դեմքը և բացարձակ դուրս չգալ խորհրդային իշխանության դեմ: Այստեղից ել ծագում է յեկեղեցու հարմարեցումը խորհրդային Միության պայմաններին, նրա համար՝ վորպեսզի դադարապես լեզալ աղդեցություն դործի գյուղացիական մասսաների և բանվոր դասակարգի ավելի հետամնաց տարրերի վրա: Սակայն, ըստ էյոսթյան, վերանորոգչականությունը վոչ պակաս հակահեղափոխական է, քան տիխոնկանությունը:

Հ. 75. Ինչպե՞ս է վերաբերվում յեկեղեցին պրոլետարիատի սոցիալիստական շինարարությանը:

Պ. 75. Հոգևորականությունը ներկայումս հանդես է գալիս գյուղի կուլակային տարրերի և քաղաքի քաղքենիության դադարախոսի դերում: Իսկ այդ կողմից նա վորոշ վտանգ է ներկայացնում սոցիալիստական շինարարության համար: Հոգևորականությունն ոգնում է ազգաբնակչության վերևում մատնանշված խմբերին՝ տիրելու պրոլետարիատի անտեսական և քաղաքական դիրքերին: Ներս սյուսկել խորհուրդը, կոոպերացիան՝ ահա քաղաքի և գյուղի մանրբուրժուական տարրերի նվիրական մտորումը: Այդ գործում հոգևորականությունը իր կարողության չափով ոգնություն է ցույց տալիս նրանց: Ամենուրեք կուլակը,

տերտերը և մոլլան միաբան են, միշտ իրար պաշտպանում են: Տվյալ դեպքում հոգևորականությունը իր ռոմորական աշխատանքն է կատարում յերկնային հեղինակությունների անուններով ապաստարկել ունեևոր դասակարգերի յերկրային գործերին:

Հ. 76. Ինչո՞ւ տիրող դասակարգը չահագորդում է նրանով, վոր Քրիստոսին «սոցիալիստ» ներկայացնեն:

Պ. 76. Տերտերները գիտեն, վոր սոցիալիստական ուսմունքները յայնորեն տարածած են բանվորական մասսաների մեջ: Վորպեսզի իրենց ազդեցությունը պահպանեն աշխատավորների վրա, տերտերները վորոշել են Քրիստոսին նախել վորպես սոցիալիստ: Մինչդեռ իրոք ավետարանական Քրիստոսը սոցիալիզմի հետ վոչ մի ընդհանուր բան չունի: Ավետարանական Քրիստոսը հարուստների, կապալառուների, հարկան Քրիստոսը հարուստների, կապալառուների, հանդիսանում է հանդիսանում: Քրիստոսը քարոզում է. «Տուք գկայսերն՝ կայսեր», այսինքն՝ հարկ վճարիր, տուր թո աշխատավարձը, թո իրավունքները չահագործողներին և այն ժամանակ կիկրկվես... յերկնքում: Իսկ ինչ վերաբերում է նախական քրիստոնեյական համայնքների «կոմմունիզմի», այդ սպառման առարկաների կոմմունիզմն էր, մինչ, այդ սպառման առարկաների կոմմունիզմն էր, այլ վոչ արտադրության գործիքների կոմմունիզմ, ինչի մասին վոր խոսում են արդի կոմմունիստները:

Հ. 77. Ի՞նչ է աղանդավորությունը:

Պ. 77. Աղանդավորները սրբածամաքած, ժամանակակից պայմաններին ավելի հարմարեցրած կրոնի կաղմնակիցներ են հանդիսանում: Աղանդավորները դեն են չպրտում ուղղափառ յեկեղեցու բոլոր ծխա-

կանութիւնը և կոչ են անում յերկրապետի տիրոջը
«Տոգով և ճշմարտութեամբ»: Նրանցից շատերն աշ-
խատում են քովել կոմունիզմին, իրենց անվանում են
«քրիստոնեական կոմունիստներ», վորպեսզի դրա-
նով ե՛լ ամելի աջողութեամբ դանդաղեցնեն մեր սո-
ցիալիստական շինարարութիւնը: Վորպեսզի ընդգծեն
իրենց «ճախութիւնը», նրանք առաջարկում են ան-
հապաղ և ընդհանուր «յեղբայրութիւն ի Գրիստոս»
բոլոր մարդկանց— և՛ կուլակներին, և՛ չքավորներին, և՛
պրոլետարիատի յեղբայրութիւն: Աղանդավորները
քայքայում են կոոպերացիայի մե՛ր շինարարութիւնը
Նրանով, վոր կառուցում են իրենց առանձին կոոպերա-
ցիան կուլակների գլխավորութեամբ, այդպիսով դարձ-
նելով այն սոցիալիստական շինարարութեան գործիքից
չահագործութեան և կուլակներին հարստացնելու գոր-
ծիք: Նրանք թշնամաբար են տրամադրւած դեպի խոր-
հրդային հասարակայնութիւնը: Վորպեսզի իրենց ազ-
դեցութիւնը պահեն իրենց անդամների վրա, աղան-
դավորները կառուցում են իրենց առանձին կազմա-
կերպութիւնները (յերիտասարդութեան աղանդավո-
րական խմբակներ, խմբական յերդեցողութեան խմբ-
ակներ և այլն): Աղանդավորական համայնքները
գլխավորում են սովորաբար կուլակները, հարուստնե-
րը և զանազան «հետ յեկած Քարդիկ», ինչպիսիք են
նախկին գնեւորալ-մայոր Նեստորովսկին, նախկին Ըշ-
տաբա-կապիտան Տոմաշևսկին և այլն:

Հ. 78. Ի՞նչ թիւ են կազմում կրօնական կազմա-
կերպութիւնները Խորհրդային Միութեան մեջ:

Պ. 78. ԽՍՀՄ-ում 1929 թվականի սկզբին հաշ-
վւովում եր 50.000 յեկեղեցի, 80.800 յեկեղեցական միա-

վորներումներ, 25.000 աղանդավորական համայնք և ա-
ղութատուն: Յեկեղեցականներն ունեն հիսուն հազար
հատուկ շէնքեր, 850.000 տերտեր, 100.000 վանական,
ժողովուրդապետ՝ կես միլիոն յեկեղեցական-ծխական
խորհուրդների անդամ, 6 միլիոն աղանդավոր—այս-
պես և կենդանի և գործունյա հակահեղափոխական
ակտիվը, վոր լեզալ հնարավորութիւններն ուղտագոր-
ծում ե ԽՍՀՄ-ում՝ հոգևոր ցլիով ժողովրդական
մասաներին լուսավորելու և խորհրդային իշխանու-
թեան դեմ պայքարելու համար:

Հ. 79. Ի՞նչ նպատակ ե հետապնդում արտասահ-
մանի բուրժուազիան, նյութական ոժանդակութիւն
ցույց տալով մեր Միութեան տերիտորիայի վրա գոր-
ծող աղանդավորական համայնքներին:

Պ. 79. Կապիտալիստական քաշարհը արշավի յե
պատրաստւում ԽՍՀՄ վրա, վորի (արշավի) նպատակն
ե մեր հանրապետութիւնը դարձնել դադութային յեր-
կիր: Մեղանում գոյութիւն ունեցող աղանդավորա-
կան համայնքները պետք ե՛ ըստ գիտավորութեան
արշավի վողևորիչների ԽՍՀՄ վրա, նախ՝ իրենց շուր-
ջը համախմբեն բոլոր հակախորհրդային և հակահե-
ղափոխական տարրերին. յերկրորդ՝ թուլացնեն պրո-
լետարիատի դասակարգային կամքը և բաժանեն
այժմյան միասնական և միաձուլ բանվորական դա-
սակարգը առանձին ջոկատների՝ ըստ ազգութեան և
հավատի (Մ. Գորեվ. թեղիսներ հակահրոնական գե-
կուցման համար բանվորների մեջ):

Հ. 80. Ի՞նչ ե անաստվածների միութիւնը:

Պ. 80. Անաստվածների միութիւնը կամավոր ըն-
կերութիւն ե, վոր նպատակ ե գրել ձիւացնել բոլոր

գլխավոր աշխատավարձերին աղտիվ պայքար կազմակերպելու համար ամեն տեսակի և ձևի կրոնի դեմ»։ Միությունը կազմակերպում է բՆԻՆԵՐ Ֆաբրիկայում և գործարանում, աշխատողներին կից, գինավորակա՞ն մասերում, դպրոցական հիմնարկներում, ավաններում և գյուղերում։ Անաստվածների միության ըսկիցը դրվել է 1925 թվականին։ Ներկայումս անաստվածների միության շարքերում կան մոտավորապես 1.000.000 անդամ (1930 թ. համար)։

Անաստվածների միությունը սերտ կապ է պահում արտասահմանյան անաստված կազմակերպությունների հետ։

IV. ՏՈՆԵՐԻ ՅԵՎ ԾԵՍԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Հ. 81. Ինչպիսի՞ արմատներ ունի թաղման ծեսը։

Պ. 81. Թաղման ծեսը շատ հին ծագումն ունի։ Նա այն ժամանակին է վերաբերվում, յերբ մարդու մեջ առաջին անգամ կրոնական հայացք է առաջ յեկել։ Նախնական մարդու կարծիքով՝ մեռածի հոգին կարող է վնասել կենդանի մարդկանց, յեթե նրա սիրտը չչահեն վորեւե նվիրաբերությամբ։ Ուստի մեռածի ազգականները կամ նրա բարեկամները հանգուցյալի գերեզմանի մեջ դնում եյին ուտելիք, թաղում եյին կանանց, ձիեր, ստրուկներ և ստրկուհիներ, վորպեսդի այդպիսով շարժեն նրա գութը։ Դեռ այժմ ել այս խոսքերն արտասանելիս՝ «հանգո՛ւ, տեր, զհոգի ծառային քո», հավատացյալը հույս է տածում, թե այս մոգական թովչության շնորհիվ՝ հանգուցյալի հոգին հանգստանում է և այլևս ի վիճակի չի լինում վնասել մարդկանց նրանց անտեսական կյանքում (Ֆիզուրին, «Անաստվածի այբուբեն»)։

Հ. 82. Ի՞նչպիսի թաղումն են ընդունում անաստվածները։

Պ. 82. Անաստվածներն ընդունում են գլխակիցում կամ հրկիզման թաղում։ Դիակիզման վառարանում գլխակիզումը կատարվում է վոչ թե բոցով, այլ շիկացած դաղերով (մինչև 1000°)։ Դիակիզման դեմ են դուրս գալիս միայն տերտերները։ Մինչև հեղափոխությունը գերեզմանատները պատկանում եյին թեմական գերատեսչության և հսկայական յեկամուտ եյին տալիս նրան։ Ահա թե ինչու մեղանում գլխակիզման նախկին փորձերն անհոնող անցան։ Ներկայումս հոգեվորակափորձերն անհոնող անցան։ Ներկայումս հոգեվորակափորձերը մեղանում հրկիզման թաղման դեմ է դուրս նույնը։ Վորովհետեւ վերջինս խորտակում է տերտերական այն շինծու մտայնությունները, վորոնք կապված են «մեռելների հարության» մասունքների և այլ հիմարությունների մասին յեղած առասպելի հետ։ Մեր հանրապետության մեջ տուայժմ միայն Մոսկվայումը կա գլխակիզարան։

Հ. 83. Ինչո՞ւ դադարի չուրջը չորս մոմ են վառում։

Պ. 83. Հնումը հանգուցյալի չուրջը խարույկներ եյին վառում, յենթադրելով թե կրակը հետ է քշում չար վորդիներին, վորոնք կարող եյին հավիշտակել հոգին այն նպատակով, վոր նրան մի նոր չար վորդի դարձնեն։ Այդ խարույկներից է պահպանվել այժմյան չորս մոմ վառելու սովորությունը (Փիզուրին Ա. Բ.)։

Հ. 84. Ինչպի՞սի ծագում ունի սուրբ հաղորդու թյունը։

Պ. 84. Խոր հնության մեջ մարդիկ հավատում եյին,

Թի աստվածներն ապրում են այս կամ այն կենդանիների պատկերով։ Յեթե այդպիսի կենդանիների մարմինն ունեւ, դրանով դու կարող ես միանալ («մերձենալ») աստծու հետ և դառնալ ե՛լ ավելի մաքուր և ավելի ուժեղ։ Հին Ժողովուրդներին շատերի կարծիքով փրկիչ-աստվածները յերեմէն ապրում էին յեղների և վոջ-խարների մեջ։ Այդպիսի կենդանիներին պաշտում ե-
լին վորպես աստվածներ։ Յերբ նրան մորթում էին, մարմինը բաժանում էին հավատացյալներին, վորոնք կարծում էին, թե մորթված կենդանիների մի կտոր մօի հետ նրանք կուլ են տալիս նաև աստծու մի մասնիկը և դրա շնորհիվ ել հաղորդություն էին հաստա-
տում աստծու հետ։ Հետագայում կենդանիներին փո-
խարինեցին յեղներն՝ խմորից թխված, ֆիգուրաներ և այդ ֆիգուրաներն ուտում էին հավատացյալներն այն համոզմունքով, թե նրանց հետ միասին ճաշակում են աստվածության մասնիկները․ հետո յեղան պատկերա-
կերպերի-ֆիգուրաների փոխարեն սկսեցին նշխարք պատրաստել հաղորդության համար։ Հետագայում ըս-
կըսեցին հաղորդվել դինիով և հացով։ Ներկայումս բուրժուազիան և յեկեղեցին հաղորդության խորհրդի միջոցով աշխատավորներին դարձնում են իրենց դասա-
կարգային պահանջների հնազանդ կատարողները։ Ձե՞ վոր հաղորդության խորհրդին նախորդում ե զղջումը-
խոստովանությունը, վորը պատվիրում ե հավատաց-
յալներին՝ ներել իրենց թշնամիներին և հաշտվել նրանց հետ, իսկ դեպքը բերած ժամանակը՝ խոստովանահօր
ձեռքը մատնել այս կամ այն խոովարարին, վորը չի
ցանկանում ճնշման, շահագործության և աղքատու-
թյան վրա հիմնված հասարակությանը ճանաչել։

4. 85. Ի՞նչ և աղտոթքը :

Պ. 85. Մեռածի հոգուն զոհ նվիրաբերելիս՝ այդ ծեսը կատարողը, ձգտելով իր կողմը դրավել նրան, օովորաբար իր «ցանկություններն և արտասանում»։ Կենդանի մարդկանց այդ դիմումը իրենց նախնիքների հոգիներին՝ նրանց ցանկությունների և խնդիրների արտահայտությունների հետ միասին, ընդունում և «աղոթք» անունը (Լողինով)։ «Տեր՛, վողորմյա՛» աղոթքը ստրուկների մի ժամանակվա վողջույնն էր։ Հին Հունաստանում ստրուկներն այդ խոսքերով վողջու- նում եյին բոլոր հարուստ և ազնվական մարդկանց՝ նրանց հանդիպելիս, մինչևի դետին խոնարհվելով նրանց առաջ։ Այդ աղոթքի մեջ արտահայտված հնա- ղանդության վողին այնքան դուր է յեկել տերտերնե- րի ճաշակին, լիք սլաշտամունքի մի քանի տեղերում այդ աղոթքը 40 անգամ են կրկնում։ Մյուս աղոթքնե- րն ել նույնպես իրենց վրա ստրկության դրոշմ են կը- րում (Ֆիլոդորին, Բ. Լ.)։

Հ. 86. Ի՞նչ ծագումն ունեն մաղթանքներն ու որհնեղութիւնները:

Պ. 86. Մաղթանքներն ու որհնեղությունները—
դրանք հին կախարդություններն են, վորոնցով հմա-
յում եյին վոգիներին և աստվածներին: Մաղթանք-
ները ծառայում եյին այս կամ այն սրբերին, այն կա-
պակցությամբ՝ թե ինչ են ուղում ստանալ աստծուց.
ձիւրբի համար աղոթում են Ծլորին և Լաւրին (ձիւ-
ր աստված), կովերի՝ համար՝ քաջամարտիկ Գեորգին
(կովերի աստված), զինվորապետութեան համար՝ Անիկ
գորավարին և այլն: Ամեն մի տեսութեք կենցաղային ա-

առյույթ գեղերի համար ունի համապատասխան սուրբ,
մասնադեպ այս կամ այն մասի (Ֆիզուրին, Ա. Բ.) :

Հ. 87. Ի՞նչ են թափոռները :

Պ. 87. Թափոռները — գրանջ մասսայական ուխ-
տադնացություններն են դեպի սրբավայրերը : Թա-
փոռները յերաշտի առթիվ կատարում եյին հոռմեյա-
ցիները և հույների մեջ նույնպիսի ձևերով, ինչպես
կատարվում են մեզանում (Ֆիզուրին Ա. Բ.) :

Հ. 88. Ի՞նչ ծագում ունի մոմեր վառելու ծեսը :

Պ. 88. Մոմերը՝ կրակի նախնական աստվածաց-
ման մնացորդն է :

Հ. 89. Ի՞նչ է յերրորդությունը :

Պ. 89. Յեռանձնյա առածու հավատը ծագել է Բ.
Ծ. մի քանի հազարամյակ առաջ : Յերրորդությունը
գոյություն է ունեցել շատ ժողովուրդների մեջ : Հըն-
գելիների մեջ գոյություն ունեն Քրամա, Վիչնա, Շի-
վա յերրորդությունը, յեգիպտացիների մեջ՝ Ողիրիս,
Իզիդա, Գորուս յերրորդությունը և այլն : Նախնական
ժամանակներում մարդիկ պաշտում եյին յերրորդու-
թյունը արեւի, կրակի և ոգի տեսքով : Արեւը (հայր-
աստված) յերկիրն է ուղարկել կրակ-աստված վոր-
դուն (մարդկային միջնորդ, վոր կրակ է ձեռք բերել) :
Բայց կրակ չէր յերեւում ավաստիկայի վրա (կրակ
ձեռք բերելու գործիք), յեթե կրակն ողով շփվեր
(սուրբ հողի-աստված) : Քրիստոնյայական յերրորդու-
թյունը վերջնականապես ընդունվել է միայն 381 թվա-
կանին Կոստանդնուպոլսի ժողովում :

Հ. 90. Ի՞նչպես է ծագել մկրտության ծեսը :

Պ. 90. Մկրտության ծեսը վերընթացով խոր հնու-

թյան է հասնում, թերեւս այն ժամանակին, յերբ մար-
դիկ հավատում եյին ջրի կախարդական ույժին : Մը-
կրտությունը իբրեւ միջոց է ծառայել կապ հաստատե-
լու ջրի տեսքու հետ : Ամենից ավելի հավանականն այն
է, վոր սկզբնապես խոնարհությունը ջրի աստծուն ար-
տահայտվում էր մարդկանց զոհաբերութեամբ, վո-
րոնք խնդրվում եյին ջրում, միայն հետագայում նը-
ման զոհաբերությունը փոխարինվել է ջրի մկրտու-
թեամբ :

Հ. 91. Վորտեղից է իր սկիզբն առել տերտերների
ձեռքերը, խաչ, սրբերի պատկերներ և ուրիշ սրբազան
իրեր համբուրելու սովորությունը :

Պ. 91. Տերտերների ձեռքերը, խաչերն և այլն համ-
բուրելու սովորությունը տերտերին և նրանց իրերին
սուրկական վերաբերմունք արտահայտելու մընա-
ցորդն է : Համբուրելը շատ հակաառողջապահա-
կան և վտանգավոր բան է, վորովհետեւ սովորաբար
սրբերի պատկերներն ու մյուս «սրբազան» իրերը (հա-
ղորդության սկիհները) վարակիչ հիվանդություններ
(սիֆիլիս) տարածելու միջոց են հանդիսանում (Ֆիզու-
րին Ա. Բ.) :

Հ. 92. Ի՞նչ են հրաշագործ պատկերները :

Պ. 92. Հրաշագործ պատկերն այն պատկերներն
են, վորոնք իբր թե վորեւե գերբնական հատկություն ու-
նեն : Հավատացյալները սրբերի պատկերներից վոմանց,
սրինակ, բժշկելու ընդունակություն են վերագրում :

Ճարական արերում հոգեվորականությունը մասսա-
յորեն հրաշագործ պատկերներ եր պատրաստում, վո-
րոնք նրան հսկայական յեկամոտներ եյին բերում : Ճա-
րական ինքնակալությունը կրիտիկական ըրպեններում

յեւանդոտի պաշտպանում եր այդ կամ այն հրաշագործ
պատկերների առաջադրանքները, վորովհետեւ այդ ճանա-
պարհով նրան աջողութեամբ եր ժողովրդական խաւար մաս-
տաների ուղարկութեամբ հեռացնել նրանց տնտեսական
ծանր ճնշումի և քաղաքական անիրավութեան իսկական
հեղինակների դեմ պայքարելուց :

Հ. 93. Հնարավոր եւ սրբերի պատկերների վերանոր-
ոգութեամբ :

93. Պատկերների ինքնանորոգութեամբ սրիկայա-
կան աշխատակութեան եւ, վոր կիրարկում են տերտեր-
ները՝ հիմարացած հաւատացյալ հոտի դրականներից յե-
կամուտներ կորզելու համար : Պատկերների նորոգու-
թեամբ կարող եւ կատարել ամեն մարդ, դրա համար կի-
րարկելով ամենքին մատչելի միջոցներ :

Հ. 94. Ի՞նչ են մասունքները :

Պ. 94. Մեռածի դիակը կարող եւ քայքայումից պահ-
պանվել, յեթե ընկնի հարմար պայմանների մեջ : Այս-
պես, յեթե գերեզմանի մեջ շարունակ չոր ող մտնի, այդ
դեպքում դիակը կչորանա, մոմիա դառնալով : Լինում
եւ և այնպես՝ վոր գերեզմանում դիակի միջով կրաջուր
եւ հոսում, իսկ ող չի մտնում, այդ դեպքում դիակի բը-
ջիջիները լցվում են կրով և դիակը քարանում եւ : Գրիս-
տոնեյական յեկեղեցին, ի նկատի ունենալով նախնիք-
ներին յերկրապագելու ին ժողովրդական պաշտամուն-
քը, ոգտողործում եր այդպիսի յերկրութեան ու հնա-
րավորութեանները, վորպեսզի բարձրացնեն իր «սրբե-
րի» հեղինակութեամբ և դրանով մեծացնեն դեպի տա-
ճարները հոսող նվիրաբերութեանների վորակը : Հոկ-
տեմբերից հետո մեղ մոտ՝ Ռուսաստանում բացվել են մի

քանի տասնյակ մատուռներ : Մատուռների տապանակ-
ները կամ դատարկ եյին լինում (որինակ՝ Ալեքսանդր
Նեվսկու տապանակը), կամ լցված եյին վոսկորների
մնացորդներով, ընդամին՝ մարդկանց վոսկորների մեջ
պատահում եյին նաեւ կենդանիների վոսկորներ կամ բամ-
բակից շինած խրտվիլակներ, կամ պարզապէս ամեն տե-
սակ դեն զցելու բաներ, ինչպես տաշեղ, ժանգոտ մե-
խեր, կանացի տուֆլիներ և այլն : Մատուռները, ինչ-
պես և մյուս նշանները լիբ խաբեբայութեամբ են,
մասսաների ազիտութեամբ դոհացում տալու համար
(Սիգուրին Ա. Բ.) :

Հ. 95. Ի՞նչպես եւ ծագել խաչը :

Պ. 95. Խաչը հայտնի յեր հին ժամանակներից : Հե-
թանոսական տաճարների վրա խաչ եր դրվում . թաղա-
վորներն ու քրմերն իրենց սլարանոցին խաչ եյին կրում .
պարսիկների մեջ սովորութեամբ կար ճակտի վրա խաչեր
չինել : Հին ժողովուրդներից շատերի մոտ աստվածա-
չինել : Հին ժողովուրդներից շատերի մոտ աստվածա-
չինել : Խաչը հայտնի յեր հին ժամանակներից առաջ :
Խաչի սլաշտունքի լայնորեն տարածված լինելը բա-
ցատրվում եւ նրանով, վոր խաչը հիշեցնում եր կրակի և
արեւի աստծուն : Կար ժամանակ, վոր մարդիկ կրակը
ձեռք եյին բերում խաչի մի առանձին ձեւի ոգնութեամբ
(սլաւոնական) : Այդ ժամանակից եւ խաչը պաշտվել եւ
վորպէս մի սրբազան նշան, վորով կարելի յեր աստծուն
կապվել : Բուրժուական պետութեանների համար՝ խաչը
պրոլետարիատի հոգևոր դիմաթափման դրոշմ եւ : Բուր-
ժուական կրոնի ոգնութեամբ, վորտեղ տանջանք բար-
ձրագոյն իդեալ եւ համարվում, ձգտում եւ այդ իդեալը

նվիրական դարձնել աշխատավորների համար: Խաչի վրա բեմեւում Քրիստոսը պետք է միշտ հիշեցնի պրոլետարիատին, թե ինչպես լա՛վ է Եւրոպեացիների փոխաբերեն տանջվել, ինչպես լա՛վ է, ինչքա՞նք քաղցր չափազործութեան լուծը կրել—հանուն իր «յեղբոր»—կապիտալիստի:

Հ. 96. Վո՛րտեղից է ծագել դատական «ձուռն»:

Պ. 96. Վորկրամոլութունը և հարբեցողութունը շատ աչքառու տեղ ելին բունում հին հեթանոսների դարնային տոների, ինչպես և այժմյան քրիստոնեաների դարնանային տոների մեջ: Տոնին ուտում ելին ամենալավ, ամենաթարմ և համեղ կերակուրը, իսկ այդպիսի կերակուր հանդիսանում ելին թոչունների ձվերը: Այստեղից ել ծագել է դատական «ձուռն»: Զուռն ներկում ելին փայլուն, դեղին կամ կարմիր գույներով՝ ահա թե ինչու հին հեթանոս—սլավոնները կարծում ելին, վոր ձուռն՝ վորպես կյանքի սաղմ, կախարդական նշանակութուն ունի և լավագույն զոհաբերութունն է համարվում նախնիքների հոգիների համար: Կարմիր գույնը արյունի նշանակն է, իսկ արյունը վորդիների և աստվածների սիրած ուտելիքն է: Հեթանոսները ձվերի կեղեվը կախում ելին սրբազան ծառերից, քցում ելին գեղերը, վորոնք իբր թե դնում ելին դեպի ստորյներկայա թագավորութիւնը, վորտեղ հոգիներն են ապրում: (Բ. Լ.): Կյանքի սաղմնավորումը ձվի մեջ մարդիկ համարում ելին մեռելի հարութիւնը ձվից. ձուռն դարձավ աստվածների հարութիւն խորհրդանշանը, սիմբոլը:

Հ. 97. Ինչպե՞ս է ծագել զանգահարութիւնը:

Պ. 97. Զանգերը քրիստոնեական տաճարներում

յերեւացել են ժիպյն մեր թվականի VI դարից: Դեռ քրիստոնեական ժամանակից առաջ յենթադրում ելին, վոր զանգերի զողանջը վտարում է չար վորդիներին, նախապես պաշտպանում է կայծակի հարվածներից ամպըրոպի ժամանակ: Դեռ այժմ էլ ուղղափառութեան արարողութեան մեջ՝ զանգերն որհնելիս, մի աղոթք կա, վոր մատնանշում է այդ նախապաշարումների կենսունակութիւնը:

Հ. 98. Ի՞նչ է մեղուզան:

Պ. 98. Մեղուզան մագաղաթի մի քառակուսի կտոր է, վորի մի յերեսի վրա աղոթք է գրված, իսկ մյուսի վրա՝ «Հչադայ» (ամենակարող) խոսքը: Խողովակաձեւ փաթաթած այդ մագաղաթը դրվում է մի փոքրիկ թիթեղի կամ կաշվի տուփի մեջ, վորի մեջտեղում մեծակ է թողնված, վորտեղից տեսանելի յե «Հչադայ» խոսքը: Մեղուզան բեմեւում են տան ամեն մի դուռն վրա մուտքի աջ կողմից թեք դիրքով: Մեղուզան պետք է պաշտպանի հրեյական բնակարանները ամեն տեսակի դժբախտութիւններից, փակի չար վորդիների ճանապարհը: Այդպիսի արարկանները կոչվում են ամուխեր՝ թալիսմաններ և լայնորեն տարածված են վայրենի ժողովուրդներից շատերի մեջ (Բ. Լ.):

Հ. 99. Ինչպե՞ս են ծագել կրօնական տոները:

Պ. 99. Կրօնական տոները գլխավորապես արտադրական նշանակութիւն ունենան ժամանակ, յերբ վորորդութիւնը և պառօղների աւ սերմանքների հավաքումը հնարաւոր են առանց վարեն մնաւ հաղցնելու հատառասխտն կենդանիների և բույսերի թաղմացմանը, վերադառնալ են ամեն տեսակ «տարուն» (արգելք): Տո-

անժախ և կենդանիների միջոց, արմատապտուղները և առանձին բույսերը մարդու առանձին մեջ են մտնում և առավել են բոլոր սովորական նորմաները գերազանցող քանակությամբ: Տոնական վոկրամոլությունը չգերազանցող մարդ կարող է գործադրել ավելի ևս այն պատճառով, վոր այդ վոչ միայն հնարավոր է, այլ և վորոչ չափով անհրաժեշտ: «Տաբուն» վերացնելու մոմենտները դուրսդրվում են սննդամթերքների այս կամ այն տեսակի խոշոր քանակի կուտակման մոմենտներին: Այդպիսի մոմենտներ են հանդիսանում պտուղների բերքահավաքը, հացերի հասունանալը և մատղաշ անասունների մորթելու համար անհրաժեշտ հասակին հասնելը: Բնական է, վոր ամենից ավելի շուտ փչացող մթերքները ուտվում են, վորպեսզի իզուր տեղը ապարդյուն կերպով չփչանան: Այսպես են ծագել տոնական խնձուղները (Լոգինով):

Ներկայումս տոները կրոնական աղղեցությունը մասնաժյի վրա տարածելու հաղորդիչներ են հանդիսանում: Տոնական թափոնները, արարողությունները միջոց են ծառայում աշխատավորներին հեռու պահելու դասակարգային պայքարի խնդիրներից, դասակարգային խաղաղություն քարոզելու միջոց:

Հ. 100. Ինչպե՞ս է ծագել ծննդյան տոնածառը:

Պ. 100. Հնումը, քրիստոնեություն ընդունելուց շատ առաջ, գերմանացիք պաշտում էին մշտադալար ծառը, վորպես յերջանկության և կյանքի ծառ: Ճշմարտության աստիճանի յերջանի ծառը դարձարում էին և հետո հանդիսավոր կերպով տալում, մնացած ուժուկն ու մոխիրը քրքարան էին համարում և նրանց ցանում

եյին շտեմարանների մեջ, վորպեսզի մթերքները մկենդից պաշտպանեն, իսկ մեացորդները պահում էին մկենդաբուն և դոբնանը, աշխատանքներն սկսելուց առաջ, ցանում էին դաշտերում և բանջարանոցներում, վորպեսզի բերքն ապահովեն: Քրիստոնեություն ընդունելուց հետո՝ յերջանի այրելու սովորույթը փոխարինվեց տոնածառի վրա մոմեր վառելով, սակայն «տոնածառ վառել» արտահայտությունը, վոր հին սովորույթն է հիշեցնում, պահպանվեց մինչև մեր օրերը: (Նիկոլսկի, «Հրեյական տոների ծագումը» էջ 28):

Հ. 101. Ինչպե՞ս է ծագել խանուկի տոնը:

Պ. 101. Հրեյաները խանուկին տոնում են ի հիշատակ տաճարի նվերագարծման՝ սիրիացիներից այն հետ խլելուց հետո: Տոնի իսկական նշանակությունը և լույս վառելու իմաստը (տոնի որվան համապատասխան թվով մոմեր են վառում) մենք կհասկանանք, յեթե աշխարհություն դարձնենք տոնի ժամանակի վրա: Տոնը կատարվում էր ղեկտեմբերի վերջին, ձմրան արևադարձի ժամանակ, յեթե օրերն սկսում են արագորեն յերկարել և արևի ջերմությունը ձմրանից դեպի ամառը դնալով աճում է: Քրեթե բոլոր յերկրագործ ժողովուրդների մեջ այդ մոմենտի հետ է կապված տոնը: ավելի շուտ այդ տոնը կապված է արևի ծննդյան տոն: քրիստոնեության մեջ այդ տոնը Քրիստոսի ծննդյան տոնն է:

Հ. 102. Ո՞ւմն է պետք դասիկը:

Պ. 102. Ձատկական տոնի հիմքումը շտեմարանող դասակարգերին ձեռնառու, բանավթյանը անսահմանորեն, բացարձակապես չընդդիմանալու իմաստն է դրված:

Քրիստոսի նման՝ վորը հոգարութեամբ համաձայնեց
տանջալից դանդաղ մահ ընդունել, պրոքետորիատը
պետք է խոնարհութեամբ, համբերատարութեամբ,
անխաղաղութեամբ թույլ տա իրեն բեռեկու շահա-
գործման խաչի վրա: Դեպի Քրիստոսը սեր և վստահու-
թյուն շարժելու համար աշխատավորների մեջ, Քրիս-
տոսը պատկերացվում է ավետարանում վորպես չքա-
վոր—արհեստավոր, վորին հալածում են թաղավորներն
ու չարագործները: Ավետարանի իմաստով Քրիստոսն
իր մարտիրոսական մահով խաչի վրա փրկեց մարդկա-
յին ցեղը սատանայի իշխանությունից: Սակայն, նա
միայն նրան փրկեց, և կփրկի ով իրեն լավ կպահի,
այսինքն ով կենթարկվի իշխանություն, ունեցողնե-
րին: Այսպիսով, զատիկ շահագործական եղությունը
ակներև և (կոզինով):

Հ. 103. Ի՞նչպես է ծաղել թլպատության ծեսը:

Պ. 103. Թլպատության ծեսը շատ ժողովուրդների
մեջ գոյություն ունի: Այդ ծեսը գործադրող մարդկանց
թիվը հասնում է՝ մոտավորապես, 200 միլիոնի: Թլ-
պտության արմատները հնագույն ժամանակների մեջն
են թաղված, յերբ մարդիկ աստվածներին մարդկային
զոհ ելին մատուցանում: Հետագայում մարդկային ար-
յունոտ զոհաբերություններին փոխարինեց մարդկային
մարմնի մասերի զոհաբերությունը աստվածներին:
Դեռ մինչև այժմ ել Թիլի կղզիներում՝ ծանր հիվանդին
բժշկելու նպատակով, ճուրմ են հրավիրում, բերում
են դեռ չթլպատված մի յերեխայի, վորի վրա անդամա-
հատություն են կատարում, կտրված մարմնամասնիկը
և ուրիշ նվերներ մատուցանելով աստվածության: Այն
կարծիքը, թե թլպատությունը ծաղել և առողջապահու-

կան նկատառումներով, քննադատության չի դիմանում:
Այդ բանի ամենալավ փաստն այն է, վոր հրեյաները
մեջ ութնորյա հասակից առաջ մեռնող կամ մեռա-
ծնված մանուկները թլպատության են յենթարկվում:
Այդ բանն արվում է այն նկատառումով, վոր այդպիսի
յերեխաների հոգիները կարողանան հավիտենական յե-
րանություն արժանանալ անդրշիրիմյան կյանքում:

Հ. 104. Հավատացյալ հրեյաներն ի՞նչու խողի միտ
չեն ուտում:

Պ. 104. Սովորաբար խողի մսի գործածության ար-
գելքը հրեյաները բացատրում են նրանով, վոր իբր թե
այն յերկրներում, վորտեղ ապրում ելին հրեյաները,
խողի միսը մահացու հիվանդություններ եր լերում:
Այդ հայացքը ճիշտ չէ, վորովհետև այն ժամանակնե-
րում հիվանդությունները բացատրվում ելին չար վոդու-
ներխուժումով հիվանդացած մարդու մեջ, վորին կարե-
լի յեր բժշկել միայն հմայիչ աղաչանքներով և դանա-
ղան կախարդական միջոցներով: Միայն 1832 թվականին
գիտնական Գիլտոնը խողի մսի մեջ մակաբույծ (տրի-
խինա) հայտնաբերեց, վորը լուրջ հիվանդություն է
պատճառում մարդու:

Խողի մսի ուտելու արգելքի իսկական արմատները
կրոնական բնույթ ունեն: Հին հրեյաները, մյուս ժո-
ղովուրդների նման, պաշտում ելին վայրենի վարպին
(խողի նախահորը), վորպես զաղանային աստվածու-
թյուն (տոտեմ): Իսկ տոտեմին ուտելը սովորաբար ար-
գելվում եր: Այդ արգելքը պահպանվել է և այն ժամա-
նակ, յերբ վարպն ընտանի խող է դարձել և հրեյանե-
րը ուրիշ հավատալիքների յեն անցել:

Հ. 105. Ի՞նչ է Բոշ-Գաշանոն :

Պ. 105. Բոշ-Գաշանոն Հրեյական աշխատանքի տոմարն է (նոր տարին) : Հավատացյալների ըմբռնումով՝ այդ ուրը յերկնային տրիբունալը նիստ է ունենում Յեհովա աստծու նախագահությամբ, վորը ամեն մեկի բարի և չար արարքների հանրագումարներն է բերում և մեղա-վորների բախտն է վճռում : Բոշ-Գաշանից մի շաբաթ ա-ռաջ, գիշերը, Հավատացյալ Հրեյաները՝ իրենց թախս-ները (կրոնական զգեստ) կոնատակն առած, ամեն ուր գնում են սինագոգները «Սինիես» (թողություն) հա-տուկ աղոթքը լսելու, խոնարհության, գթության աղաչանքների և մեղքերի թողության աղոթքը : Այդ շաբաթվա ընթացքում ամեն վոք պետք է ների իր թշնա-միներին, մոռանա իր կրած բոլոր վերավորանքները : Շահագործողներին շահագործվողների հետ հաշտեցնե-լու այդ քարոզը վոչնչով չի տարբերվում մյուս կրոն-ների նման քարոզից : Բոշ-Գաշանո տոնին Յեհովան ցու-ցակներ է պատրաստում և ամեն մեկի վիճակի մասին նախնական դատավճիռն է հանում : Դատավճիռները վերջնական հաստատմանը յենթակա յեն դատաստանի ուրը (Իոմ-կիպուր) : Սինագոգներում աղոթողները ծած-կած են լինում սպիտակ շաբաթներ : Սեղվերափող են փչում (նրա համար, վոր չար վոգիներին փախցնեն) : Բոշ-Գաշանի ուրվա վերջին՝ հավատացյալները գնում են գետի ափը, վորտեղ համապատասխան աղոթքներ են կարդում, ամեն մեկը իր շորը թափ տալով իր մեղքերը գետն է նետում : (Բ. Լ.) : Տվյալ դեպքում մեղքը ներ-կայանում է մի ինչվար նյութական բան, ինչպես ցեխ, վորը կարելի չէ վրայից թափ տալ գետի մեջ : (Հավա-

նական է, վոր սկզբում՝ «տաշխիխի» ժամանակ ջրի մե-ջն է յին սողվում) :

Հ. 106. Ի՞նչ է Իոմ-Կիպուր :

Պ. 106. Բոշ-Գաշանից հետո վրա յեն հասնում հա-վատացյալ Հրեյաների համար տաան ամենասարսափելի ուրերը : Այդ տաան ուրվա ընթացքում կարելի չէ պատվ, աղոթքով և ապաշխարությամբ մեղմել ահեղ Յեհովա-յին և նրա դատան դատավճիռները : Խատաստանի ուրվա-նից մի քանի ուր առաջ յուրաքանչյուր հավատացյալ պետք է կապորեսի ծեսը կատարի, վորի կյուլթունը հետեվյալն է. ամեն մի տղամարդ պետք է վերցնի մի հետեվյալն է. ամեն մի կին՝ մի հավ և յերեք անգամ պտտեցնի աքլոր, ամեն մի կին՝ մի հավ և յերեք անգամ պտտեցնի գլխի շուրջը և հետեվյալն ստի՝ «սա իմ փոխարեն» : Տաճարի կործանումից հետ ցրված Հրեյության մեջ այդ ծեսը կազմվել է, հավանորեն, հունական բժիշկ աս-տծու՝ Ասկլեպիոսի պաշտամունքի աղոթեցության տակ, վորին զոհում էյին սպիտակ աքլոր : Իր իմաստով՝ զո-հաբերության այդ ծեսը հին քալության զոհի, արյու-նոտ զոհի վերածնությունն է հանգիստնում, վորը՝ ըստ ժողովրդական հավատալիքի, հաստատապես է ազդում արյան մոգական, մաքրողական զորության միջոցով : (Նիկոլսկի) : Դատաստանի ուրվա նախորդակի յերե-կոյան սինագոգի բակում կատարում են «մալկես» ծե-սը—ճիպտներով ծեծ. ամեն մի հավատացյալ պար-տավոր է պառկել և սինագոգի սպասավորից ընդունել 39 հարված : Դատաստանի ուրը պետք է ամենախիստ պասը պահել : Իոմ-Կիպուրն ավարտվում է «նիլո» ա-ղոթքով, վորի ժամանակ իբր թե մեռելների հոգիները ցած են թռչում յերկնից և աղոթում են կենդանիների հետ միասին : Հին ժամանակներում Իոմ-Կիպուրը տըն-

տեսակներն նշանակութիւնն և ունեցել: Այդ ուրը մատա-
ղացու կենդանու արշուձով շար վողիները վտարվում
եյին յերկրի ամեն տեղերից, մարդկանցից, անասուն-
ներից: Այժմ այդ տունը ստրկական խոնարհութեան տո-
նին և աստծու առաջ (Բ. Լ.):

Հ. 107. Ի՞նչ ծագումն ունի հրեյական պատեճը—
դատիկը:

Պ. 107. Այժմյան հրեյաները զատիկը տոնում են
իր Թի Ի հիշատակ հրեյաների հրաշալի յեղբի Յի-
զիպտուից: Սակայն, գիտնականները՝ առանց հաշիւի
առնելու «սուրբ գրքի» աստվածահայտնութիւնը, մեծ
կասկածի տակ գրին «յեղից» ամբողջ պատմութիւնը:
Իսկապես այդ տունը զուտ տնտեսական արմատներ ու-
նի: Աստվածաշունչը մատնանշում է յերկու տոն, զատ-
իկ տոնը և բաղարջակերաց տոնը: Առաջին ամսի 14-րդ
օրը՝ զատիկն է աստծու համար, իսկ նույն ամսի տաս-
նհինգերորդ օրը՝ բաղարջակերաց տոնն է աստծու
համար: Այդ յերկու տոները՝ ինչպես յենթադրում են
գիտնականները, մեկ օրով չեն իրարից հեռու, այլ՝
հարցութալով տարիներով: Նրանք այն ժամանակի հը-
րեյական ցեղերի տնտեսական կյանքի յերկու շրջանն
են մատնանշում: Բաղարջակերաց տոնը յերկրագոր-
ծական տոն է: Իսկ զատիկ տոնը ծագել է այն ժամա-
նակ, յերբ հրեյաները առավելապես անասնապահու-
թեամբ եյին պարապում: Այդ հովվական ցեղերի հա-
մար բնական էր տոնել հոտերի բազմանալու ուղիքը
դարնան սկզբին: Գառը վաշկատուն (վոչ նոտակայց)
հրեյաների տոտնմն էր նրանց զատիկը տոտնմական
տոնն էր, յերբ Թուլլ էր արվում սկսել դառն միո
ուսել:

Վորպեսզի հիվանդութիւններից և մահից փրկեն
իրենց հոտերը, հին անասնապահ—խորալիսայիները՝
գառան զոհաբերութիւն անելով, նրա արշուձը քսում
եյին այն տների դռները շրջանակերին, վորտեղ ու-
տում եյին զատկական մատաղը: (Վայրենի ցեղերը կար-
ծում եյին, այդ տեղերում ապրում են տունը շրջապա-
տող վողիները): Սկզբում հրեյական աստվածն իրեն
համար զոհ էր պահանջում մարդկանց անդրանիկ վոր-
դիներին—«զանդրանիկս վորդոց քոց ինձ տացես», վո-
րոնց հետագայում միայն փոխարինեցին գառները:
Այսպիսով, զատկական գառը հանդիսանում է կեղծա-
փոխված մարդկային զոհը: Հրեյական գառ կական գա-
ռը քրիստոնեութիւնը նորից մարդով փոխարինեց
(Թրիստոսով):

V. ԿՐՈՂԸ՝ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՄԱՌԱՊԻԹԵԱՆ ՄԵՋ

Հ. 108. Լենինի կարծիքով՝ վո՞րտեղ պետք է փըն-
տուել կրոնի արմատները արդի կապիտալիստական յեր
կրներում:

Պ. 108. Լենինը կրոնի արմատները տեսնում էր
գլխավորապես աշխատավորների սոցիալիստական ճընշ
վածութիւն մեջ: Կապիտալիստական շահագործման
մեջ լինի տանջանք և պատ-
մանք բանվորներին շատ ավելի տանջանք և պատ-
ւառում, քան յերկրաշարժի արիքները և մյուս տարե-
րային աղետները: Յերկյուղը՝ կապիտալի կույր, անո-
ղոք ուժի առաջ, — ահա՛ Լենինի կարծիքով, կրոնական
արամադրութիւնների աղբյուրը բանվորական մատ-
անների մեջ:

Հ. 109. Կրոնը ի՞նչ յեղանակներով է հետ քաշում

աշխատավորներին կապիտալի տիրապետութեան դեմ պայքար մղելուց :

Պ. 109. Քննենք միշտ մատուցվում է աշխատավոր մասսաներին, վորպէս միջնորդութիւն և միշտ դեպ տնտեսական անհավասարութեան բոլոր աղետներին դեմ : Սմեն յերանդի տնտեսներին՝ վորոնք յեռանդով ոգնում են ինչ հարուստներին իրենց տիրապետութիւնը հաստատելու աշխատավորների վրա, մեծ աշխատանք չեր պահանջվում հիմարացած մասսաներին հալիոտեանական յերանդութիւն խստամարտ անդրաշխարհական կյանքում, այն պատճառով՝ վոր նրանք չվորդովին իրենց տնտեսատերերի հանդստութիւնը յերկրի վրա : Նրան՝ ով վոր իր ամբողջ կյանքում աշխատում է և միշտ կարիքի մեջ է, կրոնն ուսուցանում է խոնարհութիւն և համբերատարութիւն յերկրավոր կյանքում, միջինքը թելով յերկնային վարձատրութեան հույսով (Լեւի) :

Հ. 110. Ի՞նչ դեր է կատարում յեկեղեցին ներկայումս կապիտալիստական յերկրներում :

Հ. 110. Ներկայումս յեկեղեցին կապիտալիստական յերկրներում այն դերն է կատարում, վոր աշխատում է հաշտեցնել յերկրագնդի աշխատավորներին լայն մասսաներին տնտեսական անհավասարութեան, չքավորութեան, շահագործութեան և կապիտալի տիրապետութեան հետ :

Հ. 111. Ի՞նչպիսի փոխհարաբերութիւններ են սահմանվել 2-րդ ինտերնացիոնալի և քրիստոնեակ. յեկեղեցու միջև :

Պ. 111. Քրիստոնեական յեկեղեցու դերը կապիտալիստական հասարակութեան մեջ նույնն է, ինչ, վոր մենչեվիկները դերը II ինտերնացիոնալում — դաւաճանա :

կան և հաշտեցնել, հաշտեցնել և մեղմել դասակարգային հակասութիւնները : Քրիստոնեական յեկեղեցու զբաղմունքը խնդիրն է հանդիսանում մասսաներին այն միտքը ներշնչելու ձգտումը, թե գոյութիւն ունեցող բուրժուական կարգ ու կանոնն անսասան է և անխորտակելի և սահմանված է «վերին գորութեամբ», ուստի և հեղափոխութիւնը անհույս գործ է : Քրիստոնեական յիւրեղում և II ինտերնացիոնալը ձգտում են թուլացնել պրոլետարիատի կամքը, հանդեպ հեղափոխական խանդավառութիւնը և նրան հլու ստրուկ դարձնել կապիտալին : (Նյաշնիշ, «կրոնը՝ կապիտալի ծառայութեան մեջ») :

Հ. 112. Ի՞նչպիսի դեր է խաղում յեկեղեցին բանվորական արհեստակցական շարժման վերաբերութեամբ :

Պ. 112. Յեկեղեցին անմիջապէս հակադաս աշխատանք է տանում շահագործվող դասակարգերին պայքարից հեռու պահելու գործում : Քրիստոնեական արհմիութիւնները 3 միլիոնից ավելի անդամ ունեն : Ս.յ. միութիւնների հիմնական խնդիրներն են՝ 1. ամբողջում յեկեղեցու իշխանութիւնը մասսաների մտքերի և դիտակցութեան վրա. 2. ձեռք բերել դասակարգերի աշխատակցութիւն. 3. բանվորներին հետ քաշել դասակարգային կազմակերպութիւններին :

Հ. 113. Յեկեղեցին ի՞նչպէս է վերաբերում գյուղացիութեանը :

Պ. 113. Յեկեղեցին գիտե, վոր գյուղացիութեան դեմքում պրոլետարիատի հետ, ամենակարեւոր պայմաններից մեկն է պրոլետարիատի հաղթանակի բուրժուադիպի վրա : Բուրժուադիպի հանձնարարել է յեկե-

դեցուէն թույլ չտալ այդ գործումը, գյուղացիութեանն իր կողմը գրաւել և հեղափոխութեան դեմ հանել: Այդ նպատակով յեկեղեցին կաղմակերպել եւ ամեն տեսակի կղերական քաղաքական կուսակցութեաններ, վորոնք կրօնական ցուցանակի տակը թաղնվելով՝ գյուղացիութեան սանձից բռնած տանում են դեպի բուրժուազիան: Այստեղ մտնում եւ նախ և առաջ կոռուպցիան: Որիննակ՝ Բելլիայում ամբողջ գյուղատնտեսական կոռուպցիան կաթոլիկական յեկեղեցու ձեռքումն եւ դտընվում:

Հ. 114. Ինչպե՞ս եւ վերաբերվում յեկեղեցին յերիտասարդութեանը և կանանց:

Պ. 114. Բուրժուական աշխարհը ձգտում եւ հասունացող մատաղ սերնդին իր գաղափարական ուղեցուծութեան տակն առնել: Այդ իսկ նպատակի համար յեկեղեցուն եւ հանձնվում ժողովրդական կրթութեան գործը, դպրոցները, կրօնական դավանանքների պարտագիր ուսուցումն եւ մտցվում դպրոցները: Նույն այդ նպատակով ստեղծված են ամեն տեսակի յերիտասարդական կրօնական կաղմակերպութեաններ: Նրանցից ամենախոշորը հանդիսանում եւ քրիստոնեական յերիտասարդութեան ընկերութեանը: Հյուսիսային Ամերիկայում քրիստոնեական յերիտասարդութեան ընկերութեանը մեկ միլիոնից ավելի անդամ ունի: Ամերիկական քրիստոնեական յերիտասարդութեան ընկերութեանը աշխատանք եւ տանում արեւելքում (մասնավորապէս Չինաստանում), Յեւրոպական յերկրներում, ամերիկյան իմպերիալիզմի ռահակորդը—ուղեցուցչը հանդիսանալով: Կանանց իր գաղափարական ուղեցուծութեան տակն առնելու նպատակով՝ յեկեղեցին հակա-

կան քանակութեամբ կանանց կղերական կաղմակերպութեաններ եւ ստեղծել:

Հ. 115. Ինչպե՞ս եւ վերաբերվում յեկեղեցին կապիտալիստական պետութեաններ ի աշխարհաւարական քաղաքականութեանը:

Պ. 115. Բացի բանվորական շարժման դեմ իրենց յերկրում պայքարելուց, կրօնը կապիտալիստներին ծառայում եւ վորպէս գործիք իմպերիալիստական քաղաքականութեան մեջ: Ամերիկայի, Չինաստանի, Հնդկաստանի, Աֆրիկայի նվաճումների մեջ կրօնները հրահրական դեր են խաղացել: Բարեպաշտութեան և հավատ տարածելու պատրվակով՝ նրանք թափանցել են աշխարհի շրջաններ, վորտեղ յեւրոպացու վտար յերկրք չեր կոխել: Բնակչութեան հաստատելով այս կտոր այն տեղում՝ միսիոնարները լրտեսների, առևտրական և դիվանագիտական գործակալների պարտականութեաններ ելին հանձն առնում, իրենց կառավարութեաններ զինական յերկրի համար հող նախապատրաստելով՝ նոր հողամասեր նվաճելու և իրենց տերութորիաներին միացնելու նպատակով: Ներկայումս յեկեղեցին ակտիվորեն մասնակցում եւ պատերազմի նախապատրաստութեանը իՍՏՄ-ի դեմ:

Հ. 116. Ի՞նչ կապ կա յեկեղեցու և Փաշիվմի միջև:

Պ. 116. Փաշիվմը բուրժուազիայի մարտական կաղմակերպութեանն եւ, վոր ուղղված եւ բանվորական շարժումը ջախջախելու, կոմունիզմի դեմ պայքարելու համար: Միևնույն դերը յեկեղեցին եւ խաղում: Նրանց յերկուսի ձգտումն եւ բնականաբար միացնում եւ նրանց իրենց խնդիրներն ավելի աջող կերպով կատարելու համար: Յեկեղեցու և Փաշիվմի մերձեցման և փո-

խաղարձ կապի մասին մի շարք փաստեր են վկայում : Այսպես՝ Հոռմի պապը շատ անգամ և արտահայտել էր համակցանքը իտալական Փաշխատների գլուխ Մուսոլինիին : «Աստծու աջը թող պահպանի Մուսոլինիին» խոսքերն ասել է նա Մուսոլինիի վրա կատարված մահափորձից ապատելու առթիվ : Լեհաստանի, Վենգրիայի, Փինլանդիայի Փաշխատական կազմակերպությունները աշխատում են կսենձների և պատուոթների անմիջական աջակցությամբ և մասնակցությամբ :

Հ. 117. Ի՞նչ իմաստ ունի Մուսոլինիի և Հոռմի պապի 1929 թվականի փետրվարի 12-ին իրար հետ կրնբած դաշինքը :

Պ. 117. Մինչև 1859 թվականը Հոռմի պապերը այժմյան Իտալիայի գրեթե կիսի բաժարձակ միապետներն էին : 1870 թվականին Վիկտոր Նմմանուել յերկրորդ թագավորի գործերը պապական մատյան զուեղը ջարդելով՝ Հոռմ մտան : Այդ ժամանակից հոռմեյական պապերը իտալական ժողովրդի կամավոր գերիները հայտարարեցին իրենց, մի ժողովրդի՝ վոր հցանկացավ կրել պապի կրկնակի լուծը՝ հոգեվորը և աշխարհիկը : Այժմ դրությունը փոխվեց : Փաշխատական կառավարությունը՝ Մուսոլինիի գլխավորությամբ, իր գերքը յերկրում ամրացնելու համար՝ վճռեց հաշտվել յեկեղեցու հետ : Գործարքը յերկու կողմին ել ձեռնառու յեռնվաց : Պապը աշխարհական միապետի տիտղոս ստացավ, վորի տերրիտորիան ամփոփում է իր մեջ միայն նշանավոր Վատիկանը — ապարանքն իր անհաշիվ հարստություններով և Վատիկանին կից մայր յեկեղեցին : Բացի դրանից, Մուսոլինին պապին տվեց յերբեմնի գրավված կալվածքների փոխարեն՝ իրրև փոխ-

հատուցում, միանվագ 700 միլիոն լիրա կըրթիկ պումաբը : Իսկ Փաշխատական կառավարությունն ակտիվ աջակցության ստացավ պապից այն բոլոր ձեռնարկությունների համար, վորոնք ուղղված են հետազայում ժողովրդական մասսաներին շահագործելու կողմը :

Հ. Պ. 118. Ինչո՞վ և արտահայտվում Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի կրոնական պրոպագանդան :

Պ. 118. Սոցիալ-դեմոկրատիայի շարքերում կան վոչ միայն շարքային տերտերներ, այլ նույնիսկ յեպիսկոպոսներ : Գերմանական Սոցիալ-Դեմոկրատիայի ներսում արդեն ձեյակերպվել և «կրոնական սոցիալիստների միությունը» : Գրիստոնեյական տոնական օրերին ս. — դ. ամբողջ մամուլը զենեղում է իր սոցիալիստական տերտերների գրվածքները «բարձրագույն արդարության» մասին, «բարձրագույն պարտականության» մասին, «քրիստոնեյության միակ աղբյուր սոցիալիզմի» մասին : «Փորվերտսի» կանանց հատկացրած փոքրիկ եջը տերտերների անբաժան ոգտադործության մեջըն է դսնվում : Գերմանական արհեստակցական միուջըն և դսնվում : Գերմանական արհեստակցական միությունների խորհուրդը 1925 թվականին «եժանադին աստվածաշուենջ» հրատարակեց իր անդամների համար : Մակընդալը միշտ տերտերներ և հրավիրում բանվորական համագումարների բացմանը մաղթանք կատարելու : Այսպես և Յերկրորդ Ինտերնացիոնալի մունետիկների «սոցիալիզմը» (եյաշեմիչ. «կրոնը կապիտալի ծառայության մեջ») :

Հ. 119. Գրիստոնեյական Ինչպիսի աղութների մեջն և արտահայտվում յեկեղեցականների վերաբերմունքը կոմունիզմին և Խորհրդային Իշխանությանը :

Պ. 119. Լեհաստանում՝ կսենձները շարադրել են

գորհներդուծյուն հայրենիքի համար՝ ուղղված է հաս-
տանի հովանավոր և հովանավորուհի սրբերին», վորը
հետեւյալ ձեւով և վերջանում. «ո՛վ յերդնային թա-
գուհի, դո՛ւ, վոր յերկնային հրեշտակների բանակներն
ես կառավարում, փրկիր մեզ՝ ո՛վ մեծ աստվածամայր,
կոմունիստներէց, սոցիալիստներէց և աղանդավորնե-
րէց, ինչպես վոր դու՝ քո միջնորդությամբն աստծու
առաջ, փրկեցիր մեզ բոլշևիկների արշավանքից քո տո-
նի որը 1920 թվականի ոգոստոսի 15-ին: Ամեն»:

Այդպիսի աղոթքներ են շարադրել տերտերները
նաև կապիտալիստական մյուս պետութիւններում:

Հ. 120. Կրօն պե՞տք ե արդյոք պրոլետարիատին:

Պ. 120. Պրոլետարիատը հասարակության այն դա-
սակարգն է հանդիսանում, վորը ձգտում է վոչնչացնել
ամեն տեսակ դասակարգային տիրապետութիւն և շա-
հագործութիւն, ստեղծել կոմունիստական հասարա-
կութիւն, վորտեղ հարաբերութիւնը մարդկանց միջև
հիմնված լինի արտադրության այնպիսի յեղանակների
վրա, վորոնք վտարեն թե՛ մարդկության մի մասի
մյուս մասին շահագործելու ամեն մի հնարավորու-
թիւն և թե մասսաներին տնտեսապես և հոգեպես ճըն-
շելու վորեւ հնարավորութիւն: Դասակարգային հա-
սարակության վերացումով կվերանա նաև կրօնը: (Եւ-
յոշեվիզ. «Կրօնը կապիտալի ծառայութեան մեջ»):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿԸ

1. ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ՝

1. ԼՈԳԻՆՈՎ. Աստվածաշունչը և շխտութիւնը:
2. ԳՈՏԵՎ. Ինչի՞ վրա յե կայուն յերկիրը: Հրատ.
«Գիտելու է Ռաբոչեյ», դ. 15 հ.:

5 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄԱԼԵՆԿՈ. Աստվածաշունչը յերկրի ընդեր-
քում:

2-4 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՌՈՒԲԱԿԻՆ. Ի՞նչպես, յե՞րբ և ինչո՞ւ համար
մարդիկ առաջ յեկան յերկրի վրա:
2. ՄԱԼԵՆԿՈ Աստվածաշունչը յերկրի ընդեր-
քում:
3. ԼՈՏՅԵ. Քա՞նի տարեկան և յերկիրը: Պետհը-
րատ, դ. 60 հ. (պատրաստված ընթերցողի համար):

6-7 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԶԱՎԱԴՆՈՎՍԿԻՅ Բ. Պահածոների տուփի և
կյանքի ծագման մասին յերկրում: Պետհրատ, դ. 20 հ.
2. ԲՈՍՍԵ. Սնկենդանականից դեպի կենդանա-
կանը:
3. ԱԶԻՄՈՎ. Կյանքի ծագումը:
4. ՆԵՄԻՆՈՎ. Կյանքի ծագումը:

8 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԳԵՐԱՍԻՄՈՎԻԶ. Առասպելներն ու շխտու-
թիւնը աշխարհի ծագման մասին:
2. ՅՎԵՏՈՎԱ. Աշխարհի ծագումը. Պետհրատ, դ.

15 կողմ:

3. ԱՆԴՐՅԵՆՆՈՒ. Յերկնային լուսավորների կյանքը ու մահը:

4. ԲԱՅԵՎ. Տիեզերքի ծաղուժը:

5. ԳՈՒԻՅԵՎ. Անաստվածի աշխարհագիտության թյուրը: Հրատ. «Գոմեթիկի Բաբուշի» գ. 2 ռ. 20 կ. (հջ՝ 209—228):

9 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈԳԻՆՈՎ. Աստված գոյություն ո՞ւնի արդյոք և մարդիկ ինչո՞ւ յնձն հավատում են: Ժող. հոգ. Հրատ. «Ոմնովա» (հջ՝ 13—14) 183—195:

2. ԳՈՒԻՅԵՎ. Անաստվածի աշխարհագիտությունը: (հջ՝ 347—354):

3. ՅՎԵՏՈՎԱ. Աշխարհի ծաղուժը:

4. ՖՐԻԴՄԱՆ. Աստվածաշնչի հրաշքները և բնության որոնքները: Հրատ. «Պրիբոյ» գ. 1 ռ. 26 կ. (հջ՝ 7—39):

10 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՌՈՒԲԱԿԻՆ. Ինչպե՞ս, յե՞րբ և ինչո՞ւ համար մարդիկ առաջ յեկան յերկրի վրա:

2. ԳՐԵՄՅԱՅԿԻՅ. Առաջին մարդիկը յերկրի վրա. Պետհրատ. գ. 12 կ.:

3. ԳՈՒԻՅԵՎ. Վո՞րտեղից և ծագել մարդկային ցեղը:

4. ԴՐԱՅ. Մարդը կապկի՞ց և ծագում արդյոք: Հրատ. «Ջնանիյե», գ. 30 կ.:

11 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱ. ԲԵՐԼԻՆ. Մեծին՝ մարդկային ընտանիքը. 4-րդ գիրքը: Խոսք՝ խոսքի մասին:

2. ՊՈԼՅԱԿՈՎ. Ի՞նչ և համարժեք մարդկային ցեղին հողիսժ բեղվելունից հանդեսի № 3, 1927 թ.:

12-15 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՋԱՆԿՈՎ. Մարդն ու կենդանիները հողի ո՞ւր են արդյոք: Հրատ. «Մոսկովսկի Բաբուշի»:

2. ԱՐԿԻՆ. Ուղեղը և հոգին:

3. ՆԻԿՈԼՍԿԻՅ. Հոգին և ուղեղը: Հրատ. «Ուկրաինսկի Բաբուշի» գ. 22 կ.:

4. ՌՈՒԲԱԿԻՆ. Գաղանիքների և հրաշքների մեջ (հջ՝ 81—154):

5. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Հողու, անդրդիրեղմանական կյանքի, աստծու և անմահության մասին: Հրատ. «Կրասնայա Նով.»:

6. ԵԼՅԱՇԵՎԻՉ. Անդրդիրեղմանական կյանք դոյություն ունի՞ր արդյոք:

7. ԺԵԿՈՒԼԻՆ. Ինչպե՞ս են ստեղծում հրաշքները. հոգ. «Մոլոդիմ Բեղբոթնիկում» ժողովածուի մեջ:

8. Վ. ՏԻՄՈՖԵՅԵՎ. Հիպնոզը և ներշնչումը, գ. 15 կողմից:

9. Ա. ՄԵՆԴԵԼՍՈՆ. Հիպնոզը և ներշնչումը գ. 15 կողմից:

10. ՊՈԼԵՉԵ. Ֆակիրներն ու մեղիումները. հրատարակություն «Ողբապոլիզարաֆ» գ. 1 ռ. 20 կ.:

11. Ա. ՄՈՅԼԼ. Գուշակությունը և տեսիլքը: հրատարակություն «Վրեմիա», գ. 65 կողմից:

12. Հոգ. Ի. ԲՈՒԼԱՆԿԻՆԻ. Ի՞նչ և հողհարցությունը. «Բեղվելունից» հանդեսի մեջ № 2, 1928 թ.:

18. Վ. ԳՈՒԲԻՆ. Մարդու ներքին շարժիչները. Պետհրատ. դ. 10 կողմ:

14. ԳՐԵՄՅԱՅԿԻՅ. Յերիտասարդացումը հնարավոր է արդյոք:

10 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԶԱՎԱԴՆՈՎՍԿԻՅ. Պահածոների տուրի մասին:

2. ԶԱՎԱԴՆՈՎՍԿԻՅ. Խմորման մասին. հրատ. «Սեպտեմբրի Պեչատնիկ», դ. 40 կողմ:

17 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԲԱՐԱՆՈՎ. Տարրական ֆիզիկա. Պետհրատ. (հջ՝ 114—116):

18 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄԵՆԵԼՍՈՆ. Յեղանակի և այն մասին, թե ինչպե՞ս կարելի չե նախատեսել այն:

2. ՄԱԼԻՆՅՈՒ. Յեղանակը և սնահավատությունը. «Բեզբոժնիկ» լրագիրը 1926 թ. № 24, 26:

3. ԲՅԱԼԵՅԿԻՅ. Ինչի՞ց է փոփոխվում յեղանակը. հրատ. «Մոսկվ. բանվոր», դ. 25 կողմ:

4. Յեղանակը և աստվածը. «Բեզվիբնիկ» № 9-9 1927 թ.:

19 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԲԱՐԱՆՈՎ. Տարրական ֆիզիկա:

2. ԳԵՐԱՍԻՄՈՎ. Առաջին ծանոթությունը ֆիզիկայի հետ:

3. ՌՈՒԲԱԿԻՆ. Պատմվածքներ բնության մեծ և փոքր յերվույթների մասին:

4. ՌՈՒԲԻՆՇԵՅԵՆ. Կայծակի և ամպրոպի և Յեղիա մարդարեյի մասին:

20 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄԱԼԻՆՅՈՒ. Աստվածաշունչը յերկրի բնույթում:

2. ՅՐԻԴՄԱՆ. Աստվածաշնչի հրաչփները և բնության որենքները (հջ՝ 95—118):

21-22 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼԵԲԵԴՅԵՎ. Յե՛րբ կլինի աշխարհի վախճանը. Պետհրատ, դ. 10 կողմ:

2. ԳՈՒԲԵՎ. Անաստվածի աշխարհագրությունը:

3. ԱՆԴՐՅԵՆԿՈՒ. Յերկնային լուսավորների կյանքն ու մահը:

4. ԲԱՅԵՎ. Տիեզերքի ծագումը:

5. ՄԵՅԵՐ. Աշխարհի սկիզբն ու վախճանը (պատրաստված ընթերցողների համար):

23 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՈՒՆԻԿ. Մեռելները հարություն կանոն՞ն արդյոք. հրատ. «Մոսկ. Բարոչ» դիրը 30 կողմ:

2. ԳՐԵՄՅԱՅԿԻՅ. Մահը և վերակենդանությունը. Պետհրատ. դ. 10 կ.:

3. ԲԵՆՏԵՐ. Ի՞նչ կլինի մեր վիճակը մեռնելուց հետո: Հրատ. «Որոշույթանիկ»:

4. ՐՈԺԻՑԻՆ. Անդրբերեղմանական կյանք կա՞րդյոք:

24-25 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈԳԻՆՈՎ. Հավատը և գիտությունը: Հրատ. «Անաստվածը դադարա՞նի մոտ» հանդեսի:

2. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Մտքերն կրոնի մասին:

3. ԳՈՒԲԵՎ. Վե՞ճ գիտություն և կրոնի մասին: աստծու մասին (պատրաստված ընթերցողի համար):

4. ԳՈՒԲԵՎ. Ի՞նչի վրա չե կայուն յերկիրը:

5. ԶԱՎԱԴՆՈՎՍԿԻՅ. Բնագիտությունը և կրոնը:

6. ԼԵՎԻՆ ՅԵՎ ԲԻԼՈՈՒՍՈՎ. Գիտությունն ընդ-
դեմ կրոնի: Լենպետհրատ. դ. 25 կող.:

7. ՖՐԻԴՄԱՆ. Աստվածաշնչի հրաշքները և բն-
նության որենքները: (Եջ՝ 222—227):

8. ՊՈԼԵՏԻԿԱ. Կապկային պրոցեսն Ամերիկա-
յում. դ. 10 կող.:

9. ԳՈՒՐԵՎ. Անաստվածի աշխարհագիտությունը
(Եջ՝ 458—462):

28-27 ՀԱՐՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Ինչպես են ծնվում, ապրում
և մեռնում ստվածներն ու աստվածուհիները (Եջ՝ 10—
15, 31—46):

4. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. ԿՐՈՆԸ և ՌԿԿ:

3. ՊԼԵՆԱՆՈՎ. Կրոնի մասին. Ժող. հոդ. (պատ-
րաստված ընթերցողների համար):

28-29 ՀԱՐՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Կրոնական հավատալիքների դար-
դացման տեսություն:

2. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Անդրդերեզմանական կյանքի հո-
գու մասին (Եջ՝ 13-22):

3. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Մեր աստծու ծագումը: Հրատա-
րակություն «Կր. Նով.» (Եջ՝ 52-65):

4. ԿՈՒՆՆՈՎ. Կրոնի և աստծու հավատի ծագումը:
(Պատրաստված ընթերցողների համար), Եջ՝ 30-46:

30-31 ՀԱՐՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Կրոնական հավատալիքների դար-
դացման տեսություն:

2. ՍՈՒՆՈՊԼՅՈՒՅԵՎ. Կրոնական հավատալիք-
ների ծագումը: Պետհրատ. դ. 19 կող.:

3. ԿՈՒՆԻՆՅԵՎ. Կրոնական տոների ծագումը:

4. ԿՈՍՏՐՈՎ. Պատը, տես «Բեկորածնիկ» լրագրի
№ 29, 1926 թ.:

4. ԼԵՊՊԵՐՏ. Կուլտուրայի պատմությունը
(պատ. ընթերց. համար) Եջ՝ 196—199):

32-33 ՀԱՐՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԱՆԴՐԵՅԵՎ. Կրոնը և նրա ծագումը և դար-
դացման սկզբնական աստիճանները: Պետհ. դ. 40 կ.:

2. ՍՈՒՆՈՊԼՅՈՒՅԵՎ. Կրոնական հավատալիք-
ների ծագումը:

3. ԼԵՊՊԵՐՏ. Կուլտուրայի պատմությունը (Եջ՝
216—220):

34 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՍՈՒՆՈՊԼՅՈՒՅԵՎ. Կրոն. հավ. ծագումը (Եջ՝
33—34):

2. ԲՈԳԴԱՆՈՎ. Տնտեսական գիտություն համա-
ոտա դասընթացը (ցեղային ուղիորդար համայնք, Եջ՝
4: Ֆեոդալական համայնք, (Եջ՝ 2):

35 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Կրոնական հավ. դարդացման տե-
սություն:

2. ՍՈՒՆՈՊԼՅՈՒՅԵՎ. Կրոն. հավատալիք. ծագ.
(Եջ՝ 37—41):

3. ԱՆԴՐԵՅԵՎ. Կրոնը, նրա ծագումը և դարդաց-
ման սկզբնական աստիճանը (Եջ՝ 39—44):

4. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Մեր աստծու ծագումը (Եջ՝ 45—
84):

5. ԿՈՒՆՆՈՎ. Կրոնի և աստծու հավատի ծագումը:

36 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄՏԵՊԱՆՈՎ. Կրոն. հալ. զարգացման տեսակետից (Եջ՝ 47—53):

2. ՍՈՒՆՈՊԼԵՈՒԹԵՎ. Կրոն. հալ. ծագումը (Եջ՝ 47—53):

3. ԱՆԴՐԵՅԵՎ. Կրոնը, նրա ծագումը (44—56):

4. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Ինչպես են ծնվում, ապրում և մեռնում աստվածները (Եջ՝ 26—30) 268—270:

37 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄՏԵՊԱՆՈՎ. Դժողքի և դրախտի, սատանաների և հրեշտակների, մեղավորների և արդարների և փլըկոթյան ուղիների մասին: Հրատ. «Կր. Նով.»:

2. ԱՆԴՐԵՅԵՎ. Կրոնը, նրա ծագումը (101—102):

3. ԵԼՅԱՇԵՎԻՉ. Անդրդերեղմանական կյանք գոյություն ունի՞ արդյոք:

38 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄՏԵՊԱՆՈՎ. Կր. հալ. զարգաց. տես. (Եջ՝ 36—77):

2. ՍՈՒՆՈՊԼԵՈՒԹԵՎ. Կրոն. հալ. ծագումը (Եջ՝ 62—68):

3. ԿՈՒՆՈՎ. Կրոնի և աստծու հավատի ծագ. (Եջ՝ 96—107):

39-41 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄՏԵՊԱՆՈՎ. Հոգու և անդրդերեղմանական կյանքի մասին:

2. ՍՈՒՆՈՊԼԵՈՒԹԵՎ. Կրոնական հավատալիքների ծագումը. Եջ՝ 66—73:

3. ՍԱՐԱԲՅԱՆՈՎ. Հակակրոնական պրոպագանդայի մասին (Եջ՝ 58—62):

4. ՍՈՒՆՈՎ. Կրոնը արդի դիտություններից լույսի տակ պատրաստված ընթերցողների համար):

42-44 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՊՈՒՏԻՆՅԵՎ. Կրոնական տոների ծագումը (Եջ՝ 7—26):

2. ՊԱՌՋԵՐՍԿԻՅ. Ռուսական սուրբերը պատմության դատաստանի առաջ (բավական կլինի առաջ բերել դրբից մի քանի բաղմալան դեպքեր):

3. ՐՈԺԻՅԻՆ. Վսակի առասպելը (պատ. ընթերց. համար):

4. ՇՊԻՅԵՐԴ. Սուրբ Վասիլիյ Դրյադնովը—ոեկատիլ արդյունաբերության մեթոդականության ահուլանների պաշտպանությունը: Հրատ. «Աթեիստ», գ. 30 կողակ:

5. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը (Եջ՝ 125—144):

45 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄՏԵՊԱՆՈՎ. Դժոխքի և դրախտի մասին (Եջ՝ 78—116):

2. ԴԱՅՆՍՈՆ. Աստծու և սատանայի մասին (Շպիցբերգի ծանոթությունը):

3. ՄՏԵՊԱՆՈՎ. Աստծու հավատքի և սատանայի հավատի մասին:

4. ՌՈՒՅԱԿԻՆ. Գաղտնիքների և հրաշքների մեջ (Եջ՝ 132—154):

46 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈԳԻՆՈՎ. Աստված գոյություն ունի՞ արդյոք (Եջ՝ 106—141):

2. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Աստվածաշունչ համատապ-
յախների և անհավատների համար. II մաս, Եջ՝ 20—35
III մաս, (Եջ՝ 51—58):

47 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Ինչպես են ծնվում, ա-
րում և մեռնում աստվածները (Եջ՝ 168—176):

48 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Լենինը կրոնի մասին.
2. ԼԻՔԼԵՆՑՅԱՆ Վ. Սարգսերն ու ճանճերը:
3. ԼԱՏՍՐԳ. Կապիտալի կրոնը:
4. ԳՈՏԵՎ. Անաստվածի աշխարհագրությունը
(Եջ՝ 362—364):

49 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՇԵՅՆՄԱՆ. Հեղափոխությունը, կրոնականու-
թյունը և հանցադործությունը. հոդ. «Անտիբիբլիոգ-
նիկ» հանդ. № 2 1927 թ.:

2. ՇԵՅՆՄԱՆ. Կրոնականությունը և հանցադոր-
ծությունը:

3. Ա. ԼՈԳԻՆՈՎԱՆ. Կրոնը և հանցադործությունը,
հոդված «Բեղբոսները» լրագրում № 45. 1926 թ.:

4. Կրոնը և բարեբերը, հոդ. «Բեղբոսները» լրագրի
№ 39, 1926 թ.:

50 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Լենինը կրոնի մասին. հոդ
«Սոցիալիզմը և կրոնը»:

2. ԲՈՒԽԱՐԻՆ. Կոմունիզմի աշխուրհներ (Եջ՝
209—214):

3. Հոդվածներ՝ «Բեղբոսները» լրագրում և «Բեղ-
բոսները դադարում» հանդիսում:

51 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԲՈՆՉ-ԲՐՈՒՅԵՎԻՉ. Սրբազան գրքերի մա-
ն, հրատարակություն «Ժիզն և Ջնանիյե»:

2. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Աստվածաշունչ համատապ-
յախների և անհավատների համար. հրատարակ. «Կր-
ոն» մաս III (Եջ՝):

2. ՍԵՐԴՇԵՆԼԻՆԳ. Սրբազան գրքերը զրուցյա-
նի տակ:

4. ԴԵԼԻՉ. Աստվածաշունչը և Բաբելոնը:

52 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈԲՍՉԵՆՈՎ. Ծղմաբառություն՝ Քրիստոսի և
քրիստոնեությունից մասին, Եջ՝ 81—84:

2. ՍՈՒԽՈՎ. Յուդայիզմը և քրիստոնեությունը.
պատրաստված ընթերցողների համար) (Եջ՝ 107—
133):

53-59 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈԲՍՉՈՎ. Ծղմաբառություն Քրիստոսի և զը-
քրիստոնեությունից մասին (Եջ՝ 55—79):

2. ՖԵՈԴՈՐՈՎ. Քրիստոս չի յեղել:

3. ԴՐԵՎՍ. Քրիստոս յեղել է արդյոք:

4. ԲՐԵԿՆԵՐ. Չարչարվող աստվածը հին աշխար-
հի կրոններում:

5. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Ինչպե՞ս են ծնում, ապ-
րում և մեռնում աստվածներն ու աստվածուհիները
(Եջ՝ 41—86):

6. ՍՈՒԽՈՎ. Յուդայիզմը և քրիստոնեությունը.
(Եջ՝ 147—166):

7. ՏՐԵՏՅԵՎՈՎ. Քրիստոս յեղել է արդյոք, Բիս-
կոպսոս (Եջ՝ 1—30):

60 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈՐԱԶՅՈՎ. Զճմարտություն՝ Քրիստոսի և Քրիստոնեյության մասին. (Եջ՝ 3—12), (19—40):
2. ՍՈՒԽՈՎ. Յուդայիզմը և Քրիստոնեյությունը (Եջ՝ 167—197):

61-62 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՍՏՐՈՒՎԵ. Քրիստոս գոյություն ունեցե՞լ արդյոք:

63-64 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈՐԻՆՈՎ. Աստիճ գոյություն ունի՞ր և մարդիկ ինչո՞ւ յին հավատում նրան (Եջ՝ 170—178):
3. ՎԻԼԼԱ. Կրոնը դիտության լույսի տակ: Պետ՞հրատ. դ. 1 ո. (Եջ՝ 147):
4. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Մտքեր կրոնի մասին (Եջ՝ 7—8):
5. ՅԱՐՈՍԼՈՎՍԿԻՅ. Տոլստոյան կրոնի դասակարգչային բնույթը:

65 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈՒԿԻՆ. Յեկեղեցին և պետությունը:
2. ԼՈՐԱԶՅՈՎ. Զճմարտություն՝ Քրիստոսի և Քրիստոնեյության մասին (Եջ՝ 40—44):

66-69 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՇԵՅՆՄԱՆ. Հրով և սրով՝ հանուն աստծուն:
2. ՇԵՅՆԵՐ. Սուրբ դահիճները, հրատ. «Կր. Ն.»
3. ՐՈԶԵՆՈՎ. Տէրտերները դեմ. սրակ II—VI
4. ՊՐՈՒԳԱՎԻՆ. Վանական բանաբերը, հր. «Պատրիզնիկ»:
5. ՏՐԵՏՅԱԿՈՎ. Կրոնական ֆանատիզմը, հրատ. «Պրոլետարի»:

70 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԳԱԼԱՆՁԱ. Ուղղափառությունը և ինքնակառավարչությունը. (հր. «Բեղա. դադ. մոս»):
2. ՆԻԿՈԼՍԿԻՅ. Քրիստոնեյության ծագումը Ռուսիայում. Հրատ. («Բեղ.» դ. մոս):
3. ԼՈՒԿԻՆ. Յեկեղեցին և պետությունը:
4. ՏԻՏԼԻՆՈՎ. Ուղղափառությունը ինքնակառավարչական ծառայության մեջ ուսուսական պետության մեջ վոչ-մարքսիստական աշխատություն—պատրաստված ընթերցողի համար):

71 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԲՈՒՐՈՎ. Ի՞նչ և նշանակում ունենք խղճի ապագայության մասին և յեկեղեցին պետությունից բաժանելու մասին. Պետհրատ. 1919 թ.:
2. ԴԱՆԻՆՈՎ. Սև գինձորությունը. 1919 թ.:
3. ԼՈՒԿԻՆ. Հեղափոխությունը և յեկեղեցին:
4. ԲՈՒՍՍԻՆ. Յեկեղեցին և դպրոցը Պորտուգալիայի հանրապետության մեջ:

72 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼՈՒԿԻՆ. Յեկեղեցին և Հոկտեմբերյան Հեղափոխությունը. հրատ. (Բ. դադ. մ.):
2. ՎԼԵԴԵՆՍԿԻՅ. Յեկեղեցին և Տիեռն պատրիարքը (հայտնի մետրոպոլիտի աշխատություն—նշապակուր և նյութերի առատությամբ):
3. ԲՐԵՆՆԻՉԵՎ. Տիեռն պատրիարքը և նրա յեկեղեցին:
4. ԼՈՒԿԻՆ. Հեղափոխությունը և յեկեղեցին:

73 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԳՈՐԵՎ Մ. Կարլովեցի յեկ. գողովը:

ԲՈՆՉ-ԲՐՈՒՅԵՎԻՉ. Կենդանի յեկեղեցին և պրա-
կտարիաւը. հրատ. «Ժիզն»:

2. **ՄՏԵՊԱՆՈՎ.** Կենդանի յեկեղեցու մասին: Հրատ. «Մատիւսիկի Բարոչիկ»:

3. **ՈՅՈՒՆԵՎ.** Վերադարձի փոփոխութ. յեկեղեցում:

4. **ՁԻԿԻՆ.** Ովքե՞ր են վերանորոգչականները
սո՞ւմ հետևից պետք է գնալ. Բրյանսկ. գ. 10 կոպ.:

75 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. Հողվածներ՝ «Բեկորո՞ւմ» լրագրում և «Բեկ-
որո՞ւմի դադ. մոտ»:

2. **ՍԵԼՅԱ—ՈՄԵՐԱ.** Քրիստոսեցական և հրեյա-
կան տոները (Էջ՝ 170—173):

76 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. Հողվածներ «Բեկորո՞ւմ» 6 ո. և «Բեկորո՞ւմ» դադ.
մոտ»:

77 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. **ԼՈՒԿԱՉԵՎՍԿԻՑ.** Աղանդավորութիւնը՝ առաջ
և այժմ:

2. **ԿՐԱՍՆԿՈՎ.** Յեկեղեցական ֆրոնտում: Այդ ժո-
ղովածույի մեջ գետնոված են յերկու հողված աղանդ-
ների մասին: Յե՞վ լիացքով և հարթելով և գիտե՞նք ար-
դյո՞ք թե ինչ են անում:

3. «Բեկորո՞ւմի» լրագիրը և «Բեկորո՞ւմի դադ. մոտ»:

4. **ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ.** Կրօնը և ՀԱՄԿԿ (Էջ՝ 35—
37) և Հակակրօնական ֆրոնտում՝ Ժողովածու:

78 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. **Ա. Գ. ՄԱՐԻՆՍԿԻՑ.** Տերութիւններ և աղանդ-
ավորները դե՞մ (Էջ՝ 9):

79 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. **Մ. ԳՈՐԵՎ.** Թեզիսներ հակակրօնական գեղու-
ան համար՝ (Էջ՝ 9):

80 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. Հողված «Բեկորո՞ւմ» լրագրում 1926 թ. 1927 թ.:

81 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. **ՄՏԵՊԱՆՈՎ.** Հողու, անդրդերեղմանական
յանքի մասին. (Էջ՝ 16—32):

2. **ՁԻԿՈՒՐԻՆ.** Հողահանդիստ:

ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ. Ինչպե՞ս են ծնվում, ապրում և
մեռնում աստվածները (Էջ՝ 124—134):

82 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. Հող. Ձեզանովսկու և Ստոլիցկիու «Բեկորո՞ւմ»
լրագ. 1927 թ. № 20. Ոլեչչուկի հող. № 35 և նույն
այ. հողվ. «Բեկորո՞ւմ» № 15, Տիմի հող. Պրո Կրեմ-
լին առ 11 պերսպեկտիվի նա Ուկրաինի «Բեկորո՞ւմ»
1928 թ. № 4:

83 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

Տես 70 հարցի գրականութիւնը:

84 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. **ՄՏԵՊԱՆՈՎ.** Սուրբ հաղորդութեան խորհրդի

2. **ՄԱՅԼՎԵՐ.** Գիտութիւնը և կրօնը (Էջ՝ 88—

3. **ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՑ.** Ինչպե՞ս են ծնվում, ապրում
մեռնում աստվածները և աստվածուհիները. (Էջ՝
12—118):

4. **ՁԻԿՈՒՐԻՆ.** Աստված—Հայ:

5. ՊՈՍՏԻՆՑԵՎ. Կրօնական տոների ծագումը. (հջ՝ 145—147):

6. ՏՐԵՏՅԱԿՈՎ. Քրիստոնեական տոների և խորհուրդների ծագումը. Բեպ. Ուղեսոս:

85 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԱՆԴԵՅԵՎ. Կրօնը, նրա ծագումը և զարգացման սկզբնական աստիճանը:

2. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը (հջ՝ 107—110):

86-87 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԳՈՐԵՎ. Մաղթանք՝ թե տրակտոր:

2. ԳՈՐԵՎ. Յերաշտ:

3. Հալատը, սնահավատությունը և գյուղացիական տնտեսությունը. խմբագրություն Ս. Րաֆայելի:

4. ՏԱՏՈՒՐԵՆԿՈ. Ինչպես և ուղիւս աստված գյուղացուն:

5. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը. (հջ՝ 110—112):

88 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը. (հջ՝ 110):

89-90 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Ինչպես են ծնվում, ապրում և մեռնում աստվածներն ու աստվածուհիները. (հջ՝ 103—111), (119—122):

2. ՏՐԵՏՅԱԿՈՎ. Քրիստոնեական տոների և ծեսերի ծագումը:

3. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը. (հջ՝ 92 (ծանոթ.)):

4. ՐՈՒՄՅԱՆՑԵՎ. Հովհաննես Մկրտիչը: Հրատարակություն «Աթեիստ» (պատրաստված ընթերցողների համար):

91-94 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՊԱՌՋԵՐՍԿԻՅ. Հրաչադործ պատկերները:

2. ՐԱՅՍԼՈՎԻՉ. Ինչպես եյին վերանորոգվում սրբերի պատկերները:

3. ՄԻՆԻՆ. Սրբերի պատկերների վերանորոգողների դեմ: Հրատարակություն. «Պրիբոյ», դ. 30 կ.:

4. ԵՖԻՄՈՎ. Յեկեղեցիների զմբիթների, խաչերի, սրբերի պատկերների վերանորոգության և նման հրաշքների մասին:

5. ԺԵԿՈՒԼԻՆ. Ինչպես են հրաշքներ դործում. հոգված «Մոլոդիմ Բեղլոմսնիկամ» ժողովածուի մեջ:

6. Մասունքները: Նյութերի, դոկումենտների և մերկացումների ժողովածու, խմբագրություն Րոժիցինի. Պետհրատ 1922 թ.:

7. Սուրբ Գաբրիելի պատանին-Բեյլիտիադա: Հրատարակություն. «Աթեիստ», դ. 10 կողմ.:

8. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը. (հջ՝ 162—166), (119—124):

95 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը. (հջ՝ 32—52):

2. ՊՈՒՏԻՆՑԵՎ. Կրօնական տոների ծագումը. (հջ՝ 196—202):

3. ԻՎԼԻՑԵՎ. Խաչի ծագումը:

4. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Ինչպես են ծնվում, ապրում և մեռնում աստվածները. (հջ՝ 57—92):

5. ԴՐԵՎՍ. ՄԻՓ. Քրիստոսի մասին: Հրատ.
1923 թ. (Եջ՝ 20—94), (պատրաստված ընթերցողի
համար):

8. Խաչի ծաղումը. Ժող. հրատ. «Աթենա» (պատ-
րաստված ընթերցողի համար):

96 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԲՈԺԵՑԻՆ. Զատիկյան ծեսերի ծագումը. հրա-
տարակույթյուն «Բեղյոթնիկ դադ. մոտ»):

97-98 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՄԱՅԼՎԵՐ. Գիտությունը և կրոնը. (Եջ՝ 122).
«Բեղյոթնիկ» լրագիրը:

99 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՊՈՒՏԻՆՅԵՎ. Կրոնական տոների ծագումը.
(Եջ՝ 150—184):

2. ԳՐԻՆՎ. Յեղիա-մարգարեն. դ. Տ կողմից:

3. ՇԱՊՈՒԼԻՆՍԿԻՅ. Գարնանայրն տոները և նը-
րանց պատմությունը:

4. ՆԵՎՍԿԻՅ. Բանվորա-գյուղացիական տոները:

100 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՊՈՒՏԻՆՅԵՎ. Կրոնական տոների ծագումը.
(Եջ՝ 83):

2. ԲՈԺԵՑԻՆ. Քրիստոսի ծնունդը:

3. ԱԼԵՍ-ՈՍԵԳՆ. Քրիստոնեական և հրեական
տոները. (Եջ՝ 97—100):

101 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՆԻԿՈԼՍԿԻՅ. Հրեական տոների և քրիստոնե-
ական պաշտամունքի ծագումը. (Եջ՝ 8—54):

102 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՊՈՒՏԻՆՅԵՎ. Կրոնական տոների ծագումը.
(Եջ՝ 119—155):

2. ԲԵՅՆՆԵՐ. Սուրբ պատիկը:

3. ՉԱՐՈՎ. Լուսափայլ կիրակին:

4. ԼՈԳԻՆՈՎ. Աստված դուրսից ունի ո՞ւնի ար-
դյոք և մարդիկ ինչո՞ւ չեն հավատում նրան: (Եջ՝
165—168):

5. ՏՐԵՏՅԱԿՈՎ. Քրիստոնեյի կան տոների և խոր-
հուրդների ծագումը. (Եջ՝ 14—5):

103 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԼԱՅՄԲ. Թյալատույթյուն ծեսի ծագումը:

2. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Աստվածաշունչ հավատաց-
յալների և անհավատների հաճար. (Եջ՝ 35—39):

3. ԿՈՒՆՈՎ. Կրոնի և առօրե հավատի ծագումը.
(Եջ՝ 110—111):

104 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

Ռուսներն լեզվով այդ նախնի վերաբերյալ մարդ-
աստական հանրամատչելի ելյալատույթյուն անծանոթ է
մեզ:

105-107 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՆԻԿՈԼՍԿԻՅ. Հրեական տոների ծագումը.
(Եջ՝ 23—32):

2. ՊՈՒՏԻՆՅԵՎ. Կրոնական տոների ծագումը.
(Եջ՝ 209—217):

3. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Ինչպես են ծնվում, ապրում
և մեռնում աստվածները. (Եջ՝ 177—186):

4. ՏՐԵՏՅԱԿՈՎ. Քրիստոնեական տոների և
խորհուրդների ծագումը. (Եջ՝ 6—13):

108-118 ՀԱՐՑԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Լենինը կրոնի մասին:
2. ԵԼՅԱՇԵՎԻՉ. Կրոնը կապիտալի ծառայության մեջ:
3. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Կրոնը կապիտալի ծառայության մեջ. Բայելևիկի հանդեսը № 4-5, 1925 թ., այդ նույն հոդվածը տպված է նաև նույն հեղինակի «Հակակրոնական ֆրոնտում» ժողովածուի մեջ:
4. ՇԵՅՆՄԱՆ. Աստվածը և կապիտալը:
5. ՍԻՆԿԼԵՐ. Կրոնի ոգուաները. հրատ. «Կր. Նով.»:
6. ՆՈՅԵՎԱ. «Իտալիայի դաշինքը վատիկանի հետ», «Անտիոքիդիոզնիկ» 1929 թ. № 3:

119 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ԴՄ. ԻԳՆԱՏՅՈՒԿ, «Վոյեննա դիրեկտիվա տարելիգեա» հոդ. «Բեդվերնիկը» հանդիսում № 11, 1928 թ.

120 ՀԱՐՑԻ ՀԱՄԱՐ

1. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Հակակրոնական ֆրոնտում:
2. ՍՏԵՊԱՆՈՎ. Կրոնը և հասարակարգը:
3. ԵԼՅԱՇԵՎԻՉ. Կոմունիզմը և կրոնը. հոդված «Լոկտոր—հակակրոնականի ուղեկիցը» ժողովածուի մեջ. հրատարակություն «Պրիբոյ»:
4. ՅԱՐՈՍԼԱՎՍԿԻՅ. Ինչպես են ծնվում, ապրում և մեռնում աստվածները. (Եջ՝ 208—219):

77-3

9660' 25 400

(3 дм/м.)

С. Чаров

Катехизис безбожника